Літаратурная Беларусь

Выпуск №12 (172)
(снежань)

КУЛЬТУРНА-АСВЕТНІЦКІ ПРАЕКТ
Грамадскага аб'яднання «Саюз беларускіх пісьменнікаў» і «Новага Часу»

lit-bel.org
novychas.by

Змест

ЗГАДКІ: «Пацерці памяці» Паліны КАЧАТКОВАЙ ... с. 2
АКТУАЛІІ: эсэ «Рэвалюцыя белых лілеяў» Альжбеты КЕДА ... с. 3
ФОРУМ: нізка вершаў Пашы ЛЮБЕЦКАГА «Агонія дзяржавы» і аповед Васіля ЖУКОВІЧА «Сон дыктатара» ... с. 4
ПРОЗА: юбілейныя аповеды «Грыдзькаўскае» Марыі ВАЙЦЯШОНАК ... с. 5
ЧЫТАЛЬНЯ: эсэ Вольгі БАБКОВАЙ «М» ... с. 6–7
ПРОЗА: апавяданне Паўла КАСПЯРОВІЧА «Майстар спорту» ... с. 8
ПЕРАКЛАД: казкі Яўгенія ЗАМЯЦІНА «Пра халеру і...» ... с. 9
ЗАПІСЫ: старонкі з «Памятнай кніжкі» Леаніда ДРАНЬКО-МАЙСЮКА ... с. 10
ШКАЛЯРЫЙ: чарговыя аповеды з будучай кнігі Уладзіміра АРЛОВА «Айчына: маляўнічая гісторыя» ... с. 11–12

Ганна КОМАР

Белыя кветкі... чырвоныя сэрцы

Пра пачуцці грамадзянкі

Я толькі летась стала грамадзянкай. Да гэтага я была Ганна Комар, якая жыве ў Беларусі, любіць мову, адчувае нейкімі паэтычнымі фібрамі зямлю і людзей, але я была грамадзянкай толькі на паперы. Калі ў мяне пыталі, ці ў апазіцыі я, казала, што я менавіта культурная апазіцыя, бо цуралася палітыкі наогул.

Маё ўспрыяцце перакройвалі людзі. Гэта як у прыватных стасунках, калі твой тата аб'юзер і ты не ведаеш, што можа быць інакш, — і шукаеш такіх жа мужчын. А потым знянацку адкрываеш, што ёсць мужчыны, якія не будуць цябе біць, гвалціць і прыніжаць. І ты думаеш: клас, я хачу тут застацца. І вось Бабарыка стаў для мяне адным са штуршкоў да зменаў. Я не чакала, што такое магчыма: што можа быць чалавек такой пасады і такога статусу, які з павагай і любоўю будзе ставіцца да народа, часткай якога ён з'яўляецца.

Кампаніі, якія праводзіліся, казалі: вы гаспадары свайго жыцця і сваёй краіны — вы можаце паўплываць на тое, што адбываецца. Трэба толькі трошкі папрацаваць. Раней я адчувала сябе ў стане вывучанай бездапаможнасці, калі мне даводзілі, што ад мяне нічога не залежыць і я не магу ні на што паўплываць, а потым мне сказалі: «Вось табе інструменты — ідзі і рабі». Клас, гэта не так складана, як я думала. Мяне вельмі натхняе адказнасць, якую людзі сталі браць за сваё асабістае жыццё і за працэсы, якія адбываюцца на агульначалавечым, агульнанацыянальным, агульнадзяржаўным узроўні. Аказваецца, што іх не тысячы, а дзясяткі тысяч. А потым аказваецца, што іх сотні тысяч. А потым аказваецца, што вас мільёны. І становіцца рабіць усё лягчэй.

За апошнія месяцы ўсё змянілася. Палітыка, сацыяльная сфера, культура сталі для мяне ўзаемазвязанымі. І я гатовая адстойваць свае правы як правы грамадзянкі, каб мець гэтую культуру. Калі я не буду адстойваць гэтыя правы, то мне ніхто іх не дасць.

Пра боль з уласных ланцугоў

Неяк я стаяла на Пушкінскай у чарговым ланцугу, трымала вялікі плакат з жудаснымі выявамі збітых — гэта было ў другой палове жніўня, бліжэй да верасня. Я зразумела, што я стаю тут як слуп, які трымае плакат, — забыла, што жывы чалавек, і аддала сябе рэвалюцыі.

Мы забываемся на свае патрэбы, на сваё жыццё, на свае справы — усё толькі дзеля рэвалюцыі. Палітычнае, прапушчанае праз мой пачуццёвы ўзровень, — як спосаб загаіць раны, бо за гэтыя некалькі месяцаў было шмат болю. І вось пра гэта балючая «жаночыя ланцугі салідарнасці».

Так балюча праз тое, што тады для мяне было немагчыма па-іншаму — трэба было стаць рукой, якая трымае кветку, стаць слупам, які трымае плакат пра гвалт, стаць сцягам, лозунгам, чыёйсьці надзеяй. Я ледзь не забылася, што я — гэта я.

Ва ўсім гэтым можна забыцца, што я па-ранейшаму жывы чалавек, у якога яшчэ ёсць асабістыя патрэбы і пачуцці. Для мяне творчасць — як спосаб памятаць, што я жывая. Страціўшы сябе, я не дапамагу нікому. І рэвалюцыі таксама не дапамагу: у тым жа і фішка, каб заставацца жывымі людзьмі.

34mag.net

Хутчэй бы ўсё гэта скончылася

ноч на аўтадазвоне
гудкі — як дручкі,
гумовыя кулі
усе на аднаго
130, 131 — працяжны,
як да ранку тварам у бетон
як непрытомнасць, з якой вырывае
новы ўдар
як трое сутак без ежы

няма адказу на ўсе нашы
белыя кветкі
чырвоныя сэрцы

чалавечае цела і памяць
вытрымліваюць траўмы,
несумяшчальныя з верай у лепшае
пераймяноўваем колеры на
«страх», «трывогу», «жалобу»
«супрацiў», «чаканне», «надзею»

калі ўсё гэта скончыцца
я дапамагу табе фарбаваць
гэтыя голыя сцены

белы
чырвоны
белы

* * *

выратавальны круг лета
быў бракаваны
Кацярына Макарэвіч

у гарадскіх калюжынах вучыцца плаваць —
інакш не выплысці,
калі пачнецца восень з яе залевамі.

мяхі пяску на барыкадах лета
рыхтуюцца змыць вадамётамі.
праколаты выратавальны круг,
але і ў вадамётаў праколатыя колы...

Жаночыя ланцугі салідарнасці

уздоўж дарогі ні кветак, ні слёз
толькі звон стаіць увушшу
я хачу быць зноў целам сваім

не чырвоным, не белым, не чорным

Фота www.moyby.com

не рукамі, што трымаюць папрок
а басаног па траве

надзяваю напарстак
і лашчу твае валасы
калі я так з пальцамі,
уявi маё сэрца

жывая жанчына
не штандар
не надзея

хачу вярнуць сабе
голас і цела

можа быць, я ніколі так моцна
гэтага не хацела

У нашай камеры

на чацвярох
усё агульнае:
вадкае белае
ліпкае охравае святло
рыпенне ложка
холад, скручаны абаранкам
сонца за густым шклом
чыстае паветра са шчыліны ў акне
грукат вольных цягнікоў
бразгат дзвярэй
перастукванне праз сцены
цёплая вада ў душы
дэзадарант
газета сканвордаў
голас, які чытае кнігу
згушчаны час
просьбы
праклёны
камшары
чаканне
і адно на ўсіх
«Калі я выйду на волю...»

Неабароненая

Стэла

за дымам
святлошумавых
гранат
не бачым,
куды нам бегчы
куды ні бяжы
мінулае насоўваецца
са шчытамі
на нашы сцягі

Заслаўская

дваццаць шэсць гадоў
барыкадамі выбудаваліся
паміж мной і табой
можаш цкаваць мяне сваімі псамі
я не баюся
ты — пожыў для груганоў

Няміга

калі вы кідаецеся на нас
дручкамі і вадамётамі,
што мне рабіць —
маліць вас спыніцца
альбо ўцякаць?

даволі! хопіць!

Пушкінская

вы засыпалі соллю
нашае «не забудзем!»
але гэта соль з нашых слёз
яна апячэ вам вочы
ад яе ў вас адсохнуць рукі
а мы ўсё адно не забудзем
нас мільёны
і ўсе мы прыносім кветкі

Рыга

мы разабралі на брусочкі
ваш тэрор
збудуем сабе новую дарогу
ты ганяеш
машыну вайны
па калдобінах

Плошча Незалежнасці

вы скралі мой голас
аддайце мой голас!
я буду прыходзіць штодня,
пакуль не пачую яго зноў

ад рэха маіх крокаў
раструшчацца вашыя
бетонныя сцены
ад папроку ў маіх вачах
разаб'юцца шыбы
вашых пустых вокнаў

«ЛІТАРАТУРНАЯ БЕЛАРУСЬ» | № 12 (172) | 25 снежня 2020 | № 49 (708) Новы Час

Пацеркі памяці

Паліна КАЧАТКОВА

Фота Антона Грыга

Анатоль Сыс

1 лістапада 1987 года ў Менску адзначалі дзень ушанавання продкаў — Дзяды.

Гэта былі першыя грамадскія Дзяды, наступную акцыю 1988 года будуць разганяць дубінкамі, а ўдзельнікаў затрымліваць, судзіць, штрафаваць. 1 лістапада 1987 года прайшло мірна.

Вельмі сонечны дзень з яшчэ ярка-зялёнай травой. У скверы Янкі Купалы чыталі вершы і гаварылі пра папярэднікаў, пра дзеячоў нацыянальнай культуры, якія загінулі.

Было шмат выступаў: Кастусь Тарасаў, Ігар Бабкоў, Кася Камоцкая (спявала), Алесь Бадак, Міхась Скобла (чыталі вершы). Анатоль Сыс не толькі прачытаў вершы, але зачытаў спіс расстраляных і рэпрэсаваных дзеячоў культуры. Пранікнёным голасам Сыс прамаўляў з асаблівым значэннем кожнае прозвішча, для ўсіх знаходзіў асобную інтанацыю.

Гэты спіс у гукавым запісе яшчэ доўга «хадзіў па руках». Памятаю, як яго слухалі з магнітафона ў падвале гомельскай «Талакі». У той дзень у скверы было шмат нацыянальна-арыентаванай творчай моладзі, студэнтаў, навукоўцаў, журналістаў.

У кастрыніку 2020 года паэт і журналіст Мікола Канановіч згадаў, што завяршыўся выступ уцёкамі Анатоля ад гэб'я:

«Помню Сыса там. Потым Анатолю прыйшлося ўцякаць ад гэб'я. Уцёк тады. Анатоль дачытаў спіс і стаў сыходзіць. І адразу да яго кінуліся двое, Сыс пабег. Тыя за ім, але дзе там ты яго дагоніш! Выступоўцаў было шмат, але беглі тады толькі за Сысом. Мне гэта вельмі ўелася ў памяць. Пачытаў чалавек, вельмі выразна, эмацыйна спіс рэпрасаваных, і... за ім пагналіся. Пабег углыб сквера і вельмі хутка. У тых дваіх не было шанцаў ніякіх дагнаць. Ды яны і не стараліся. Гэта было напрыканцы імпрэзы. Сыс апошнім зачытваў спіс».

***

У лютым 1995 года ў Мінск прыехаў Барыс Ельцын з жонкай Наінай. Ельцын сустракаўся з Лукашэнкам, Лукашэнка абяцаў яму «языковой референдум», а нам у музей Максіма Багдановіча патэлефанавалі і сказалі, што Наіна Ельцына прыйдзе да нас на экскурсію. Назвалі дзень і час.

Сітуацыя была дзіўная: з аднаго боку, высокая госця, а з другога — быццам бы ў працэсах «аб'яднання» трэба прымацць удзел.

Вайна ў Чачні ідзе...

Нехта нават пажартаваў у музеі: вывесім з балкона чачэнскі сцяг. Але не вывесілі.

У той час у бальніцы № 2 ляжаў Анатоль Сыс. У вольны ад працэдур час ён хадзіў у музей — то кнігі браў пачытаць з бібліятэкі, то проста на абед. А сітуацыя такая: ніхто не хоча весці экскурсію для Наіны Ельцынай. Для правядзення экскурсіі былі патрэбныя двое — экскурсавод і дублёрка (не раўнуючы, як для палёту ў космас). Але так выйшла, што меркаваная дублёрка якраз прыйшла ў музей пасля сваркі з мужам, і выгляд у яе быў... не вельмі. Засталася толькі адна супрацоўніца, якая вельмі нервавалася.

І тут Сыс прыйшоў. У напаўбальнічным адзенні ён павёў прыгожа апранутую загадчыцу экскурсійна-масавага аддзела ў пачатак экспазіцыі і пачаў угаворваць, што, маўляў, няма нічога страшнага: «Вось, глядзі!».

Ён сам стаў на месца, адкуль пачыналася экскурсія, і добра пастаўленым голасам вучыў: «Становішся сюды і кажаш: «Много у нас в музее бывает гостей, но такие бывают не часто».

Было такое ўражанне, што яшчэ крыху — і экскурсію для Наіны павядзе Сыс у бальнічным адзенні...

А Наіна Ельцына не прыйшла. Ператэлефанавалі на касу і сказалі, што адбыліся змены ў яе праграме.

***

Вясной 1997 года паэт Анатоль Сыс перадаў у Літаратурны музей Максіма Багдановіча вялікае парцалянавае блюда XIX стагоддзя.

Менавіта перадаў, а не прадаў. Анатоль Сыс сквапным не быў.

У тым жа 1997 годзе адбылася ў музеі Максіма Багдановіча паэтычная вечарына Сыса. А тады ўжо не надта ахвотна такія ладзілі, бо ён быў непрадказальны.

Прынёс Сыс у музей блюда. Белае, пашарпанае, з пяшчотнымі кветкамі ў абламоўцы.

Супрацоўнікі музея разглядвалі блюда на першым паверсе ў навукова-экспазіцыйным аддзеле.

Узяла яго ў рукі Люда Жалязняк, музейная сакратарка, якая цяпер у Беластоку жыве. Анатоль Сыс паглядзеў на Люду і сказаў: «Людаблюда»...

У красавіку 2010-га, калі з Міколам Ваўранюком рабілі фільм «Сыс пра Сыса» з удзелам Сяргея Сыса, вельмі ўразілі школьныя сшыткі Анатоля Сыса. У хаце ў Гарошкаве іх паказала Тамара — сястра. Такія ахайныя сшыткі — з роўнымі палямі каралавага колеру, з роўным почыркам, з падкрэсліваннем каляровымі стрыжнямі, з роўнымі абзацамі, без перакрэсліванняў — як на выставу. І ўсе, усе сшыткі такія...

Кастусь Тарасаў

Творы Кастуся Тарасава — жывы свет, у які трапляеш і пачынаеш у ім жыць. Верыш ва ўсё і адчуваеш усё, як у рэальным часе. Нават калі гэта часы Міндоўга ці іншы далёкі час. І сам Кастусь Тарасаў быў падобны да сярэднявечнага рыцара.

У 2005 годзе Кастусь Тарасаў пісаў аповесць «Скарбы князёў Радзівілаў, альбо обер-аўдытарская праверка ў Нясвіжы». Для дакладнасці дэталяў выязджаў у мясціны, дзе адбывалася дзеянне, у Талачынскі раён, дзе жыў герой. Для ўдакладнення дэталяў Кастусь Тарасаў даваў мне чытаць аповесць у камп'ютарным наборы. Тэкст захапіў мяне. У красавіку 2006 года мы дамовіліся на вялікае інтэрв'ю пра гістарычную прозу. На той час Кастусь Тарасаў працаваў у памяшканні Таварыства беларускай мовы на вуліцы Румянцава ў Менску. Калі я прыйшла на ТБМ, у вялікім пакоі адбывалася культурніцкая імпрэза, у сярэднім працавалі Алег Трусаў і Ірына Марачкіна (жонка мастака Алеся Марачкіна), а Кастусь Тарасаў быў у самым маленькім пакоі з вокнамі ў двор; ён сядзеў за камп'ютарам, вадзіў «мышкай» па паверхні стала, але маўчаў, не адказваў на пытанні. І я спачатку падумала, што выклікала гнеў спазненнем на 15 хвілінаў, але потым зразумела, што нешта іншае адбываецца. Паклікала Ірыну Марачкіну, яна патэлефанавала ў «хуткую». Інсульт...

Бальніца «Хуткай дапамогі». Адтуль патэлефанавала дачцэ Ганне ў Маскву. Лячэнне, рэабілітацыя.

Да самых апошніх дзён Кастусь Тарасаў працягваў пісаць тэксты пра нацыянальную ідэю, пра гісторыю Беларусі, супрацоўнічаў з незалежнымі СМІ. Тэкст «Эрзац» быў прысвечаны прэзідэнцкім выбарам 2010 года для сайта «Euramost.org» (цяпер не існуе), у ім Кастусь Тарасаў пісаў: «Нацыянальная ідэя будзе безгаловай без беларускай мовы, без школ і інстытутаў, у якіх бы вучылі па-беларуску. З вяртаннем да рускай мовы мы сталі ў апошні шэраг за Расеяй, і гэта не дае нам магчымасці паглядзець наперад».

Адзін з апошніх тэкстаў Кастуся Тарасава быў пра людзей, якія пасля інсульта вярнуліся да беларускай мовы, якая была роднай, і цалкам забылі рускую.

Апошні ліст ад Кастуся Тарасава я атрымала 19 сакавіка 2010 года ў 20.16: «Паліна! Сёння ў мяне не выходзіць перадаць файл. Перадам заўтра. К.». «Заўтра» было 20 сакавіка, якое пазначана днём ягонай смерці.

Сяржук Вітушка

З Сержуком Вітушкам мы пазнаёміліся летам 1986 года на раскопках Дамініканскага касцёла ў Менску.

У цэнтры горада на рагу Інтэрнацыянальнай і Энгельса, за плотам будоўлі Палаца рэспублікі, археолагі даследвалі падмуркі касцёла XVII стагоддзя. Я ўладкавалася ў архітэктурна-археалагічны атрад «Верхні горад» у чэрвені 1986-га і працавала штодня, а па суботах з'яўляліся талакоўцы на чале з Сержуком Вітушкам. Кіраваў раскопкамі Зянон Пазняк — на той час супрацоўнік Інстытута гісторыі АН БССР.

Раскоп у цэнтры Менска быў як партал у іншы час — праз друз і разбітую цэглу мы заглыбляліся ў мінуўшчыну, знаходзілі рэшткі папярэдняй цывілізацыі. Фрагменты поліхромнай кафлі з выявай ці то цмока, ці то Пагоні...

Мы дакапалі да пахаванняў у сутарэннях, дзе ляжалі былыя жыхары горада. Блакітныя пацеркі былі ў адной са спарахнелых трунаў. І на гэтай мяжы часоў і эпох — Сяржук Вітушка, светлы чалавек быццам бы не з нашага (тады XX стагоддзя). Шмат хто казаў: «Падобны да Максіма Багдановіча».

А ў 1991 годзе Сяржук Вітушка па запрашэнні Алеся Бяляцкага прыйшоў на працу ў філію Літаратурнага музея Максіма Багдановіча — у «Беларускую хатку» на Рабкораўскім завулку.

Экспазіцыя «Беларускай хаткі» была прысвечаная шасці месяцам жыцця Максіма Багдановіча ў Менску, прыфрантавым у 1916–1917 гадах — кароткая сустрэча з Беларуссю, праца на яе карысць і провады ў Ялту насустрач смерці.

Быў у «Беларускай хатцы» і мемарыяльны пакой Максіма Багдановіча, адноўлены па ўспамінах Зоські Верас, якая мела ўнікальную памяць. У доме, дзе Максім Багдановіч напісаў верш «Пагоня», рабілася ўсё, каб перадаць атмасферу 1916–1917 гадоў, — нават шпалеры па старым узоры надрукавалі на фабрыцы. У філіі музея дзеіў лялечны тэатр «Батлейка», як напамін пра мару Максіма Багдановіча ўдзельнічаць у батлейкавым спектаклі і вандраваць з ім па Беларусі.

Мара Максіма Багдановіча не здзейснілася. А ў «Беларускай хатцы» да ад'езда ў Вільню ладзіў батлеечныя спектаклі Сяржук Вітушка.

І зноў — між часу — адноўлены дом пачатку XX стагоддзя, батлейка, Сяржук, падобны да Максіма Багдановіча. Пераступіш праз музейны парог — і не разумееш, у якім ты часе. У «Беларускай хатцы» зладзіў Сяржук і вяселле з віленскай беларускай Людвікай Кардзіс...

У 2008 годзе ў Вільні ў Доме правоў чалавека па ідэі Сяргея Дубаўца я дапамагала Сержуку разбіраць яго архіў. Сяржук ужо не бачыў, хвароба адняла зрок. Мы сядзелі на другім паверсе на Латака, 3 у Вільні перад скрынямі, з якіх я даставала тэксты і фотаздымкі.

Тэксты зачытвала, фотаздымкі апісвала, а Сяржук аднаўляў у памяці: што гэта. «Дзіўна, — сказаў тады Сяржук Вітушка, — я гісторык па адукацыі, нас вучылі архівазнаўству. Чаму я адразу не парадкаваў свой архіў?» Але ўпарадкаванне і асэнсаванне ўласных архіваў — справа не маладосці, на гэта ёсць сталы ўзрост, да якога Сяржук Вітушка не дажыў.

Якаў Гутман

У ліпені 2020 года даведалася, што памёр Якаў Гутман — Кіраўнік Сусветнага згуртавання беларускіх габрэяў, з якім разам былі затрыманыя 25 сакавіка 2000 года.

Я толькі што прыехала са Швецыі, на акцыі мы дамовіліся сустрэцца з сяброўкай, а пасля ехаць да яе ў госці. З сабой у мяне былі падарункі.

На акцыі мы не сустрэліся. На вуліцах былі вайсковыя БТРы. Ратвейлеры. Людзей масава хапалі і валаклі. А мы хадзілі, як зачараваныя, сярод усяго гэтага, магчыма, таму, што збіраліся ў госці і апрануліся па-святочнаму. Але прыхапілі...

У аўтазаку было 11 чалавек, супрацоўнікі міліцыі і сабака. Быў адзін чалавек, жонка, якога гандлявала бананамі, паслала яго разменяць грошы, — а яго забралі. Яна пабегла за ім — яе таксама забралі.

Мы не маглі зразумець, куды нас вязуць — не Акрэсціна, не РАУС ніякі, не Валадарка. Адзін чалавек з затрыманых у аўтазаку рваў на кавалкі ўлёткі і прасіў, каб яму дапамагалі.

Ніхто не дапамагаў.

Прывезлі нас у вайсковую частку на Маякоўскага, дзе ўжо быў цалкам забіты людзьмі ангар. Нас выгрузілі каля сцяны ангара, дзе ўжо стаялі людзі, у асноўным журналісты, сярод іх чэшскія і польскія.

Нам сказалі стаць — рукі на сцяну, ногі на шырыні плячэй. Была там і Таня Снітко (Ждановіч). Тут я выпендрылася — сказала, што не буду так стаяць, як загадана, нават закурыла цыгарэту. Стала тварам да салдат унутраных войскаў. Нічога мне за гэта не было.

Мы доўга стаялі, пасля прыехаў прэс-сакратар МУС і вызваліў журналістаў. Я не пайшла. З ангара пачалі выводзіць людзей, браць у іх адбіткі пальцаў і шыхтаваць у калону, як у фільмах пра палонных.

А пасля заехаў чарговы аўтазак з Любай Лунёвай у белым паліто; ёй нешта крычалі затрыманыя, і яна адказвала. Салдаты, якія стаялі ў ачапленні, былі ўжо стомленыя, найперш ададнастайнасці, — яны пачалі глядзець на Любу.

У гэты момант мы (4 чалавекі) выскачылі з ачаплення каля ангара і далучыліся да той калоны. Нас пагналі да брамы. Так мы пакінулі тэрыторыю вайсковай часткі. Сярод тых, хто збег, быў і Якаў Гутман — кіраўнік Сусветнай асацыяцыі беларускіх яўрэяў.

Рэвалюцыя белых лілеяў

Альжбета КЕДА

Дзеля маіх дзяцей

— Дачушка, паслухай мяне, не ідзі нікуды! Што ты можаш змяніць? Што вы ўсе можаце змяніць? Ужо каторую нядзелю ходзіце, а нічога не мяняецца. А ўжо ж ловяць, б'юць. Не дай Божа, і цябе схопяць! Не ідзі, дачушка! — яна адчайна просіць сваю дачку не выходзіць на маршы. Яна антанёўка, у маладосці з'ехала ў Мінск. Даўно ўжо мінчанка. Але калі трэба дайсці да душы свае адзінае дачкі, заўсёды вяртаецца ў Антанёва, шукае там і знаходзіць прыклады, як жыць, чаму можна адно і нельга другое. Дачка звычайна слухаецца. Ці мо робіць выгляд, што слухаецца, каб не пярэчыць маці, якую вельмі любіць, шануе. Даўно ўжо дарослая, сваіх дзетак гадуе, але маці для яе і зараз застаецца аўтарытэтам.

— Паслухай мяне, дачушка, паслухай, што было з намі ў Антанёве, з тваім дзядулем. Расказвала табе неаднойчы, як душыліся антанёўцы цэлае лета, каб сена на карову накасіць. Сенакосаў не было. Па лесе, па балотах касілі, выносілі, сушылі. Дзя́лкі, праўда, давалі. Але вельмі мала, нават на адну карову не хопіць. А мы ж заўсёды дзве трымалі. Ды і давалі так позна, што гаспадары дачакацца не маглі. А яшчэ мусілі абяцаць, што цяля, цэлае лета гадуючы, у калгас здадуць. Абкручвалі бедных калгаснікаў. Якая там плата за цяля выходзіла? Ды і выплочвалі не адразу. Пакуль дачакаешся грошаў, то ўжо і наступны раз карова ацеліцца. Каб самі прадавалі, то ці не ў два разы больш мелі б. За гэта тая няшчасная дзялка сена.

Бацька не мог чакаць. Кожную ранічку ўсхопліваўся зацемна, ішоў у лес і касіў, нагледзеўшы раней траву. А тады вяртаўся да ішоў на працу ў калгас. Да вечара. А мама наша, цэлы дзень на ферме адрабіўшы, вечарам, пасля дойкі, бегла ў лес з рэзгінамі і цягнула на сабе сена, каб сушыць каля хаты. Некалькі разоў абярнуцца павінна была, каб усю сырую траву прынесці. Апошні раз ужо сцямнее, бывала, калі ледзьве прыцягнецца з цяжарам на плячах. Усе плечукі былі ў яе на ямах ад тых цяжкіх рэзгінаў.

Сушыць сена мы, дзеці, павінны былі.

— Сена сохне на грабля́х! — любіў прыгаворваць тата.

Ніякіх адпачынкаў не было. Варочаеш сена, дойдзеш да канца, ізноў пераходзіш, ізноў варочаеш. І так цэлы дзень. А вечарам, як высахне, у адрынку трэба было знесці.

Ужо і лета на другую палову пайшло. І адрынка амаль поўная. Толькі сена з дзялкі заставалася. Ды раптам з'яўляюцца на нашым двары кіраўнікі калгасныя і накідваюцца на бацьку:

— Як ты пасмеў без дазволу касіць?! Лес дзяржаўны. Ты злодзей! Канфіскоўваем сена!

Бацька збялеў. Падавалася, зараз рухне там, дзе стаяў. Але ні слова не вымавіў. Усе мы выйшлі з хаты і таксама моўчкі глядзелі, як чужыя людзі гаспадараць на нашым двары.

Падагналі падводы, пачалі грузіць наша сена. Усё падчысцілі...

Калі падводы з'ехалі, мы, тады старшакласнікі, накінуліся на бацьку:

— Чаму ты маўчаў? Чаму не кінуўся на іх? Ідзі і падпалі гумно! Гэта ж наша сена, наша праца!

Бацька ціха прамовіў:

— Хочаце, каб мяне на Салаўках згнаілі?

Мама пачала гаварыць, што ў іх сіла, у іх усё. І нічога мы не зможам. Загналі ў калгас, усё забралі. І мы мусім маўчаць. І не вытрымала, запрычытала:

— Мы мусім маўчаць, дзеці! Да смерці маўчаць. Да самае смерці. Хай жа ім адгукнецца! Хай яны не дачакаюць! Хай іх зямля не прымае!

Гэта быў страшны ўрок. На ўсё жыццё.

Мы мусім маўчаць, дачушка! Я з гэтым жыццё пражыла, бацькі мае пражылі. Хіба на гэтай зямлі ніколі іначай не будзе. А ты ж не захацела з'ехаць. То скарыся. Яны не даруюць. Не ідзі!

Дачка паслухмяна слухала. Не перабівала, як заўсёды. Але адказала цвёрда:

— Не, мама, я пайду. Так не павінна быць. Пайду. Дзеля маіх дзяцей.

Фота www.belsat.eu

Рэвалюцыя белых лілеяў

Калі яны сталі пры дарогах на вуліцах гарадоў, сэрцы людзей, што зайшліся ад болю, жаху, безнадзейнасці, адчаю, пачалі ажываць. На вуснах расквітнелі ўсмешкі. Белыя строі, часам перацягнутыя чырвонымі пасачкамі, белыя кветкі, балонікі. Нашы белыя лілеі расквітнелі і далі надзею. Гэта разнеслася па ўсёй краіне. Ужо не толькі гарады, мястэчкі, але і невялікія вёскі расквітнелі белаю пяшчотаю... Але не пра гэта.

На плошчах радасць ажно зашкальвае. Разам, смелыя, за плячыма рабочых, якіх нашы пляцы не бачылі многа дзесяцігоддзяў. Выйшаў яго вялікасць рабочы клас. Але хто і куды завядзе яго? Ці недарэмны гэты парыў? Ці будзе прарыў? Бо нічога пакуль не змянілася. Але і не пра гэта.

Жудасны вір пакутаў, якія вынеслі дзеці нашай краіны, не адпускае, зацягвае. Страшныя аповеды тых, хто выйшаў жывым з катавальняў, вочы прыгожых, маладзенькіх глядзяць з партрэтаў дакорам, і ўсюды — прапаў, памажыце!.. Колькі іх, зніклых? Нават гэтага дакладна ніхто не ведае. Пра гэта немагчыма не думаць. Пра гэта немагчыма думаць. Бо пачынаеш вар'яцець. І таму не пра гэта.

Каб урэшце пра тое, выберу з усіх трагічных гісторый — пра хлопца дэсантніка. Ён, апрануты ў свае святочныя строі, ехаў на сустрэчу з сябрамі. У дзень ПДВ сабрацца не змаглі. Пераслі на адзінаццатага жніўня. Над машынай лунаў сцяг ПДВ. І калі на людной дарозе яго прыпыніў даішнік, хлопец прыпыніўся, гатовы да штрафу, бо ж парушыў, сцяг вывесіў. Законапаслухмянасць у крыві беларусаў. Але тут здарылася нешта неверагоднае. Неверагоднае ўсюды ў цывізаваных краінах. Наша краіна такой не была. На яго наляцела цэлая зграя чорных у чорным. Паспеў заблакаваць вокны машыны. Ды тое выратавала яго ненадоўга. Вокны разбітыя, кіроўца на асфальце, яго па-зверску збіваюць дручкамі. З д'ябальскаю асалодаю садыстаў. Адкуль ведаю? Нехта ў гэты час едзе ў аўтобусе і ўсё гэта здымае на камеру тэлефона. Відэа ў інтэрнэце.

Хлопцу пашанцавала: яму разбілі галаву, і кроў, хлынуўшы, заліла ўсяго. Звяры ў чалавечым вобліку апусцілі дручкі. Напіліся свежае крыві. Інакш, ён пэўны, забілі б насмерць.

Урэшце пра галоўнае. Столькі высокіх словаў пра салідарнасць, дапамогу! Ёсць гэта. Усё гэта ёсць. Але! Калі чалавека збівалі (белы дзень, людная дарога, імчацца машыны), ніхто не прытармазіў, ніхто не прыпыніўся, ніхто не дапамог. Праляцелі дзясяткі аўтамабіляў. А за рулём кожнага здаровы чалавек. Ды яшчэ і ў салоне не адзін. Ні ва Украіне, ні ў Грузіі, ні ў Прыбалтыцы і ні ў Расіі, мяркую, такога б не здарылася. Усе бачылі і ніхто не дапамог. Ніхто.

Яшчэ чаму выбрала менавіта гэтую гісторыю? Чалавек, які перажыў такі жах, не згубіў пачуцця гумару. Апавядае пра гэта і... жартуе. Гэты мужны хлопец выжыве. Баюся толькі, што не дачакаецца ён справядлівага суда над забойцамі. А яшчэ больш баюся, што дзясяткі зніклых ці знойдуцца?

Белыя лілеі вельмі кволыя. Хутка адцвітаюць...

Праведніца

Яблычны Спас. Царква. Пасля службы падбягае маладзічка. Цененькая, спраўненькая, светленькая. А яшчэ — у белым. Заглядвае ў вочы:

— Вы не пазнаяце мяне?

— ?

— Я сябравала з Вашаю дачкою.

Рассмяшыла. З тае пары мінула амаль трыццаць гадоў. Была калісьці ў дачушкі сяброўка. У першым класе. Глядзела на яе і згадвала тыя далёкія часы. Яна не змаўкала ні на хвіліну. Я слухала. Мая светлая радасць змянялася трывогаю, страхам.

— Учора я працавала дапазна, да цямнечы. Дахаты прыйшла, калі мае ўжо спалі. Усё ўчора зрабіла, каб вызваліць сённяшні дзень, каб сёння, на Спаса, трапіць у царкву. Веру, што самая магутная зброя — малітва. Падала здравіцу за ягонае здароўе. Ні за дзяцей маіх, ні за бацькоў, ні за сябе з мужам. Адно толькі слова за здароўе — Аляксандра. Ведаю, што ён не чалавек, але ж у яго была душа. Малілася, як магла, усёю душою малілася, каб у душу яго ўлілася хоць кропля чалавечнасці. Я за праўду, за справядлівасць. Я ўсім расказваю, на працы, суседзям, што адбываецца. У мяне няма інтэрнэту, але ёсць талерка, гляджу Белсат. Калі быў адключаны інтэрнэт, мы цэлую ноч глядзелі «Белсат». Каго ні сустрэну, усім расказваю. Яны кажуць, што такога не можа быць. Але ж людзі мяне ведаюць. Ведаюць, што я ніколі не маню. І такія ёсць, што крычаць, злуюцца, бо па тэлевізары казалі... Ці мне страшна? Мне вельмі страшна. Часта хаджу позна, адна. Ведаю, што са мною можа быць. Як з дырэктарам музея з Ваўкавыска. Ведаю, што па мяне могуць прыйсці тады, калі ніхто і не ўгледзіць. Але я буду гаварыць, бо я ведаю праўду...

Глядзела ў яе чыстыя, светлыя вочы, адкрыты, прасветлены твар і думала: «У Рэвалюцыі Белых Лілеяў такія твары, такія вочы. Трымайся, дарагая Белая Лілея!»

А яшчэ думала: «Вось яна — Праведніца...»

Божанька, беражы сваіх Праведнікаў!

Агонія дзяржавы

З будучай кнігі вершаў «Левіяфан-2020»

Паша ЛЮБЕЦКІ

Ешуа

*Ешуа, ну ты ўляпаўся!
ты ж проста прарок ды філосаф,
апалітычны малы!
а тут у цябе сэксот сярод вучняў,
а Пілат шые табе экстрэмізм:
хочуць даць найвышэйшую меру.
ты добра трымаўся на допыце,
не адмаўляю!
і ты, не забывайся, — габрэй,
таму патэнцыйна сам сабе
някепскі адвакат.
але табе нават памілавання
не дадуць:
ты ж палітвязень,
а тыя проста блатныя.
не, я разумею, што насамрэч
усё гэта — план твайго Айца,
а ў Яго на ўсё ёсць прычыны.
вось толькі фінал абяцае быць
настолькі брудным,
што я баюся, некаторыя з нашчадкаў
будуць думаць:
менавіта ў гэтым сутнасць
твайго вучэння —
паспрабуй выжыць, Га-Ноцры.
так будзе больш веры,
што твая жыццёвая філасофія
сапраўды жыццяздольная.
паспрабуй выжыць.*

ваенным злачынцам

*стаміўся ад таго, што ў тваім
спісе спраў столькі пунктаў?
нарэшце ў цябе просты расклад:
ваенны трыбунал,
расстрэл.
а потым чакай Канца Свету,
яшчэ горшага, чым стварыў ты,
ў следчым ізалятары ў пекле.
і вось, нарэшце, апошні суд — Страшэнны,
але ж ты і д'ябла з Ісусам
паспрабуеш кінуць.*

абсалютна сакрэтна

*Бог дае анёльчыкам тэчачку
з грыфам «абсалютна сакрэтна»,
кажа, што занепакоены
нават вернасцю святых.
яны ж хвалюцца: а раптам у д'ябла
свае людзі нават у раі?
ці кампрамат на кагосьці з гэтых святых
ды рычагі ўздзеяння нават на Бога?
а хтосьці мае столькі ўлады,
што фабрыкуе крымінальныя справы
для Божага Суда.
хто? д'ябал іх ведае!
ён дык болей за ўсіх інфармаваны.
але тым больш хочацца хоць крыху
пажыць
паводле сумлення,
нават калі цвёрда ўпэўнены,
што цябе ўсе падставяць
нават у Дзень Судны.*

агонія дзяржавы

*«калі прасталыткі найвышэйшага класу
будуць гандляваць лёсамі іншых,
іх будучыняй
(якая была б куды лепшай без іх),
тым, што ім не належыць», —
менавіта такі апакаліпсіс і павінна была
прадказаць Ванга?
мо ёй і злівалі сакрэтную інфармацыю
найвышэйшыя сілы,
але гэтыя людзі і іх кіданулі.*

цярплівы пацярпелы

*хоць вы й ведзяце мяне на смерць,
для супраціўлення вам
мне трэба будзе рызыкаваць жыццём,
а я занадта за яго баюся.*

карма рэвалюцыянера

*у некаторых рэвалюцыянераў, кажуць,
не вельмі добрая карма.
нават калі яны гінуць на барыкадах,
яны зноў нараджаюцца
ў таталітарных дзяржавах.
а некаторыя застаюцца ў жывых,
але трапляюць у новы таталітарызм
на наступны дзень пасля рэвалюцыі.
і ўсе адмаўляюць гэта —
робячы выгляд, што за гэта
яны й змагаліся.*

інфарматар

*чаму столькі ўвагі атрымаў
біблейскі Юда?
ён быў звычайным інфарматарам
у апазіцыйным да гвалту руху.
колькі такіх у наш час?*

пацыфізм-танка

*пацыфізм — гэта
танка ў якой
браня і гусеніцы
пераўтвараюцца
ў гальштукі-матылі*

ілжэмесія-шлімазл

аб падманутых спадзяваннях на цуд

*чакалі прарока
чакалі месію
дарма выдаткоўвалі
царкоўны алей
у хістаннях штокроку
сляпы і бяссільны
не ведае нават
што будзе далей!
ілжэ-Машыях наш
(страшэнны шлімазл!)
прымусіў паверыць
што ён мае дар
знайсці цяпер выйсце
яшчэ горшы пазл
як можна тут верыць
у розных няздар?*

шэры кардынал

*шэры кардынал
заклінальнік шэрых будзен
шэры кардынал
які праводзіць час за кулісамі
шэры кардынал
які не грэбуе і месцам
у глядзельнай залі
шэры кардынал які назірае
як яго марыянеткі прагнуць славы
заключаюць пагадненні
і абвяшчаюць войны
вераць што іх перамогі і праўда
і праўда іх перамогі і праўда
смуткуюць баяцца смерці ваююць
за як яны лічаць свае інтарэсы
не разумеючы што ёсць толькі
інтарэсы спектаклю
а людзі гэта ўсяго рэсурс
у руках драматурга
якому абрыдла выхваляцца ўладай
перад кожным стрэчным
і ён пакідае гэтую нікчэмную забаву
марыянеткам
яго ўлады так шмат
толькі пакуль ён застаецца ў цэню
а плата за яе складаецца ў разуменні
што ён і сам усяго толькі рэсурс
у руках гаспадара
які даўно ўжо навісае над ім
і рыхтуецца выставіць рахунак
за яго высахлую
пакрытую шнарамі і каростай
душонку*

паэзія

*паэзія — гэта ахвяра і подзвіг
дзякуй богу, тое, што я пішу —
не паэзія,
а так, звычайны душэўны эксгібіцыянізм.
паэзія — гэта як лёгкі подых,
ці амерыканскія горкі, што
хутка нясуць цябе ўніз.
паэзія — манашка голая
з наколкай на спіне,
ці маўклівы інтэлігент,
якога замучыў штодзённы быт.
удзень ён жыве ў рытме разам з усімі,
каб ноччу прачнуцца — у халодным поце —
злавіўшы свой рытм.
паэзія ніколі не трывае халтуры
ці фальшу, стракатасці ў вонкавасці.
глыбіня для яе — другая натура,
і гэтых натураў — бясконцасць.
паэзія — гэта несупынныя гонкі,
у якіх ты ніколі не прыйдзеш
да фінішу.
яна ўнутры, хоць ўвесь час лезе вонкі.
шэпт ветру,
пах яблыкаў,
плыні шум.*

*раптам падхоплены плынню словаў
ты можаш выказаць невыказнае
па-за шаблонамі, па-за ўмовамі
а заўсёды тут і заўсёды па-за.*

Публікацыя падрыхтаваная ў межах майстар-класу для аўтараў дэбютных кніг «Неба з сабою», прысвечанага 90-годдзю Уладзіміра Караткевіча

Сон дыктатара

Васіль ЖУКОВІЧ

Ён прачнуўся блакітнаю раніцай знянацку ад сексуальнае насалоды, якую фізічна адчуў, а не толькі зразумеў як факт снення…

Цяпер ён быў чалавек сталы, змяніў-збракаваў дзвюх жонак, ні адна з іх не нарадзіла яму сына. А ён вельмі хацеў, каб нарадзіўся сын, верагодны пераемнік яго неабмежаванае ўлады, бо каму яшчэ так, як роднаму сыну, даверыш пугу, каб паганяць і стрымліваць быдла (гэтак ён называў народ). Сын у яго ўсё ж з'явіўся. Пазашлюбны. Пасля законных дам узурпатар прызвычаіўся забаўляцца дзяўчатамі; спачатку іх лічыў, а потым з ліку збіўся. У спецыяльным міні-штодзённіку не пісаў імёны, ленаваўся, да таго ж яны часта паўтараліся; проста чарговы акт з новенькаю адзначаў на паперы крыжыкам, а з цнатлівкаю — клічнікам альбо проста палачкай. Паўторна былою наложніцай карыстаўся рэдка, выключна пад настрой, тады ў калонцы ставілася звычайная галачка. Канвеер жывога тавара рухаўся няспынна. Асабліва маральнае задавальненне атрымліваў правадыр ад маладзенькіх інтэлігентак-прыгажунят. Адорваў іх асабліва шчодра.

…Калісьці яму, яшчэ малому, казала маці: «Калі хочаш узгадаць, што снілася, не глядзі ў акно». Можа, у яе словах і была доля праўды. Але сасніў ён такое, што й памяць не трэба напружваць, каб узгадаць сон. Усё адбывалася на цэнтральным пляцы сталіцы, дзе звычайна з'яўляліся рознага кшталту відовішчы, праходзілі мітынгі і дзе нярэдка па яго камандзе паліцыя пралівала нявінную народную кроў. Цяпер сабраўся народ, каб адпомсціць яму, дыктатару. На яго рахунку былі сотні закатаваных смельчакоў, якія казалі праўду ў вочы. Ён жа праўду страшна не любіў, баяўся яе, як і самой смерці. І не дзіва, бо сам быў хлус: пра тых, каго патаемна начамі знішчаў, казаў, што іх бачылі ў замежжы, маўляў, там іх пашукайце… Але ж прасочвалася праўда і пра загубленых жыцці, і пра юных красунь.

І вось — час адплаты (так снілася): яму здрадзіла і войска, і паліцыя, да ўлады прыйшла апазіцыя. Яна й даверыла народу ўчыніць над ім суд. З натоўпу раз'ятраныя людзі выкрыквалі: «Вырваць язык!»; «Павесіць!»; «Вылякшаць!»; «Пасадзіць на кол!». І галоўны карнік, вышэйшы і лысейшы за яго, выгукнуў што ёсць моцы: «Хто за тое, каб дыктатара пасадзіць на кол, прашу падняць рукі!!». Падсудны бачыў: за такую кару была абсалютная бальшыня. У суцэльным лесе паднятых рук ён паспеў заўважыць, што адзін з даўніх сяброў, з якім калісьці разам хадзілі ў лазню, угору ўскінуў абедзьве рукі. «Мярзоцце!» — падумаў дыктатар. Тым часам галоўны карнік падаў знак памагатым — і тыя прывалаклі ўстаноўку з завостраным калом. Адзін з карнікаў лоўка абрэзаў гузікі на нагавіцах асуджанага, другі спрытна спусціў наніз нагавіцы, а галоўны карнік загадаў дыктатару сесці на кол. «Не горшы варыянт», — падумаў публічна асуджаны і дэманстратыўна смела падступіўся да кала. Ён так далікатна сядаў на кол, што зусім нечакана злавіў кайф…

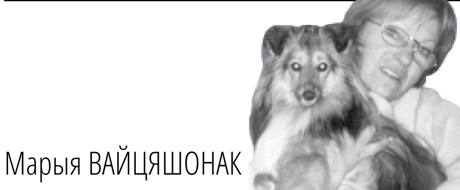
Пасля таго, што здарылася раніцай, ён, не схільны філасофстваваць, не ламаў галаву над пытаннем, ці гэта боская кара такая, ці, можа, д'ябал вытварыў такое, а ўсур'ёз сабе заўважыў: «Чакае пераарыентацыя!.. Добра, што сына паспеў прыдбаць!». Гэтай раніцай ужо не так, як нават учора, яго хвалявала адвечная праблема: як надалей кіраваць краінаю? Ён думаў выключна пра тое, што яму неабходны партнёр, які, вядома, трымаў бы язык за зубамі. Дзе ж яго знайсці? Выбар не вялікі: альбо сярод сваякоў, альбо ў верхніх эшалонах… І абодва варыянты коўзкія.

Але ў хуткім часе ён зразумеў, што яму нічога не давядзецца прадпрымаць, бо ідыёцкі сон пачаў паўтарацца кожную ноч. Такія сны сталі вымотваць ягоныя сілы, ён больш пачаў псіхаваць, прыкметна схуднеў і перастаў заўважаць прыгожых дзяўчат і маладзічак. Нарэшце да яго прыйшла думка, што пакаранне за цяжкія грахі магчымае і пры неабмежаванай уладзе. Нездарма ён так баяўся кары! Падобна на тое, што сваім страхам і наклікаў яе. «Так, гэта ка́ра, — думалася яму, — і мая ўлада мне анічым не дапаможа. Выходзіць, кара якраз мне за яе, маю бязмежную ўладу. Што ж мне з ёю рабіць? Сын яшчэ такі малы!.. Аддаць жа яе на выбарах каму папала — гэта не ў маіх правілах. Ужо лепш памерці!»

І правадыр пачаў пацыху паміраць, хоць яго і лячылі вельмі старанна як псіхічна хворага.

2005

Грыдзькаўскае

Марыя ВАЙЦЯШОНАК

* * *

Гэтыя дні са смуткам, я далучаюся да гэтага жалю, бо мы выхаваны на гэтым, хочацца заспяваць як даць у голас, бы загаласіць:

На поле танки грохотали,
Солдаты шли в последний бой,
А молодого командира
Несут с пробитой головой.

Гэта як быццам майго сына, майго мужа...

Успомніла ўсіх сваіх мужчын-ваякаў. Абое яны пабралі ў жонкі сястёр з беднай сялянскай сям'і: мама Вольга і цётачка Марыля. Бацька ваяваў у войску Пілсудскага, дзядзька Віталік, у якога я жыла ў вёсцы паміж дзіцячымі дамамі, ваяваў у грамадзянскую, быў кантужаны — і на Айчынную яго не забралі.

Ягоныя таварышы збіраліся ў нашай хаце. Віталік, Вінцук, Валерык. Такія імёны з памяншальна-пяшчотнымі суфіксамі, якія захаваліся з дзяцінства ў нашай вёсцы. Гэта адпавядала настрою нашай вёскі, адносінам людзей паміж сабой. Яны зэблілі самакруткі з газеты, казіныя ножкі, дым стаяў — твараў не бачна. Галовы схілены, нейкая памінальная зверка між імі. Быццам яны збіраліся, каб упэўніцца, што жывыя, палічыць адзін аднаго. Дым, хата як акоп. Зямля пад нагамі без падлогі, саламяная страха, акенца. Вясковыя, неадукаваныя мужчыны збіраліся, я нічога не разумела. Кожны вечар засынала пад ціхую гаворку ў нашым «акопе». Цётачка Марыля клалася не распранаючыся побач са мной. Ніколі на мужыкоў не сварылася. Яна пэўна разумела: ім трэба сабрацца, пагаварыць, нагаварыцца, каб адпусціла душу. Калісьці маладыя вясковыя хлопцы, яны пэўна хадзілі на вайну, як на вечарыны ў суседнюю вёску, і там пабіліся. Толькі цяпер яны спрабавалі нешта зразумець. Гэтая хата будавалася як варыўня пасля вайны, але дзядзька Віталік не змог пабудаваць сапраўдную хату, як у людзей. У ёй і памёр.

Помніцца, распавядалі, як прыйшлі немцы, усе пайшлі ў лес, вёска пустая. Дзядзька Віталік час ад часу залазіў на высокае дрэва, каб паглядзець, ці не запалілі немцы хаты. І яшчэ раз залазіў, і яшчэ раз залазіў. Апошні раз ён залез і доўга не злазіў, людзі ўнізе пыталіся: Віталік, што бачыш? Ён маўчаў. Вёска гарэла. І зноў ён маўчаў. Доўжылася хвіліна. Людзі яшчэ думалі, што вёска жывая, яшчэ спадзяваліся. Спусціўся. Яны яго ледзь пазналі. Абняліся, счапіліся, стагналі, ціха плакалі, каб не пачуў лес.

Нічога гэтага сама не бачыла, але апёкі вёскі мне смыляць. Я люблю Грыдзькі. Гэта маё святое месца.

Дзядзька Віталік валодаў нейкім мастацтвам старога ваякі. Ён хадзіў заўсёды ў галіфэ, гімнасцёрцы, у кішэні — люстэрачка, расчоска, бо меў вусы, даглядаў іх. На плячах цяжкая, даўгая пастырова барма. Вялікая берасцяная труба да зямлі. Ён выглядаў як архангел. Яго наймалі з суседніх вёсак пасвіць кароў. Адзін перад адным прыходзілі мужыкі аж зімой, каб замовіць яго. Часта ён пасвіў на палігоне. Да яго збіраліся маладыя салдацікі, як шчанюкі абнюхвалі яго боты ці лапці. Ад яго пахла самасадам, порахам. Яго слухалі бясконца. Ад яго ішоў пах вайны. Ён быццам увесь час знаходзіўся ў гэтым вялікім мужчынскім коле, дзе яны, пабраўшыся за рукі, а то заклаўшы рукі адзін аднаму за плечы, ішлі ў танцы сіртакі, перадаючы адзін аднаму крэсіва, ваяўнічы запал.

Мне шмат гадоў, але я ніколі не зразумею: калі пасварацца жанчыны, яны могуць пакудлаціцца, схадзіць узалабкі, а мужчыны бяруцца за зброю. Гэты дзікі рытуал — абавязкова пусціць крою. Замест таго, каб сесці, хай сабе і выпіць, але абавязкова дамовіцца, а потым, калі што якое ў ахвоту, «схадзіць на мамантa». Можа, будзе час, калі ў школу будуць запрашаць на сустрэчу садоўніка, чалавека, які пабудаваў прыгожы дом, шыкоўнага сямейніка. А 9 мая будуць адзначаць як успамін пра апошнюю ў свеце вайну, і тады б пасавала весяліцца, а так Дзень Перамогі без слёз не абыходзіцца.

Я адчыняю дзверцу камода, дзе ляжаць фотаздымкі маіх салдат, бацькі і дзядзькі Віталіка. З камода цягне прахалодай...

Яшчэ ўспомніла, што нядаўна бачыла сон. Вось ён: «Я адчыняю нізкія дзверы нашай каморы, сені, потым яшчэ дзверы, іду, памятаю, што нікога жывых ужо няма. Раптам бачу: на палку, на саламяным матрацы спіць мужчына, малады з паголенай галавой. Ён прачынаецца, пужаецца, а я раблю выгляд, што не заўважыла яго ў цемры і выходжу. Шчыльна зачыняю за сабой дзверы. Гэта мог быць злодзей, кат ці забойца. Ці тэрарыст?! Хай спіць. Можа, гэта яго апошні сон на зямлі, апошні прытулак».

Ад прыроды я санітарка. Ён, каторы чыйсьці сын, чыйсьці бацька ці муж. Мне ўсіх шкада. І наогул: жанчыны часцей за ўсё санітаркі ў гэтым жорсткім, крывавым мужчынскім свеце.

* * *

У доме дабавілася вясковага духу. Гэта шафа на мяне вельмі ўздзейнічае. Мы з ёй літаральна абняліся. Яна заняла месца. І ў яе атрымалася пасада вясковая. Яна як брыгадзірка ў доме.

Справа ў тым, што ў мяне ніколі не было шафы. Менавіта шафы. Не шкафа. Шапа, так называлі заўсёды ў вёсцы Грыдзькі. Калі я заходзіла ў хату дваюродных сясцёр Надзі ці Валянціны, выпадала так, што пры мне яны адчынялі шафу. Там ляжалі стосы ручнікоў, тканых на кроснах, вышываных, макатак, і ўсё гэта ляжала, чакала нейкага свята. Надзя магла рукой дакрануцца часцей за ўсё, неяк правесці па стосіку якіх-небудзь макатак, як быццам гэта ўсё жывое. Гэта ўсё было ручное, на станках, на пяльцах, усё было робленае рукамі. Матчына, бабчына, прабабчына. Гэтыя знакі, арнаменты на тканінах як пісьмёны, як фаліянты. І адчынялася шафа. Я заўсёды спынялася перад гэтай шафай. Я не разумела, што мяне спыняла, я яшчэ была малая.

І вось мы заказалі тую шафу сабе. І калі яе ставілі, дзе ёй выбралі месца і яна ўжо стаяла, я толькі што з ёй не абнялася. Таму што яна наддала такога вясковага духу ў хату, такога ўнесла настрою! Выдавалася, што ўвесь час я была не зусім на зямлі, менавіта ў Сілічах, магчыма быццам як яшчэ не асеўшы, быццам не прымасціўшыся, быццам не знайшла сабе месца, яшчэ не нагледзела тое месца, не засвоіла яго. Раптам я зразумела, што я нарэшце асела. І падалося мне: гэта аседласць адбылася якраз насупроць шафы. Таму што зараз я каля яе хаджу, быццам гэта асоба запрашоная, а можа ўжо і жыхарка дома незвычайная, нешта старасвецкае ў ёй, як далёкі ўспамін.

І мы яшчэ доўга прымяралі з майстрам, як замацаваць тое, што мы купілі ў антыкварнай краме, адлітую з металу дэкаратыўную рэч-«конь з вазком». Яны, майстры, не вельмі разумелі, чаму я хачу прымацаваць да шафы гэтую дэкаратыўную дэтальку. Я тлумачыла ім, што шафа — гэта валізка, як чамадан. Што звычайна там усё лепшае, тое, што мы звычайна не носім дома, а бярэм у дарогу ў горад, на свята ў госці. І я разумела, што на мяне дзейнічае шафа, якая стаяла ў дваюроднай сястра Надзі, што яна мне дыктуе, што мне трэба сюды пакласці, што павесіць, якую адзежу. Што шафа, якую я бачыла ў дзяцінстве, яна мяне вучыць, перадае тую моду, тую традыцыю, якую я зведала калісьці ў дзяцінстве.

І нарэшце мне прычапілі каня з вазком, на што я сказала, каб зблізіць іх з маёй шафаю: «Гэта ваш брэнд цяпер, брэнд вашай фірмы!».

Я хачу сказаць, што нічога, што было ў дзяцінстве, не забываецца, гэта самае найдаражэйшае і самае галоўнае, самае блізкае. Тое, што я ніяк не магу з рук выпусціць. Увесь час жыву, блізка прыціснуўшы да грудзей нават гэтую шафу.

* * *

З аднаго часу ляціш у другі час з такой хуткасцю, ну проста стоцьмя ляціш.

Я чакала камень, чорны камень, мне павінны былі прывезці з Грыдзек. На Пастаўшчыне ён ляжаў каля студні, але потым Таня, мая сваячка, сказала, што ён быў перад высокім парогам нашай каморы, дзе мы жылі з цёцяй Марыляй і дзядзем Віталікам.

Я хадзіла па доме, чамусьці было цяжка, я хвалявалася, ці правільна гэта раблю, што адтуль забіраю камень?..

А раптам яго падыме вецер, як ліст, і занясе зусім у чужы падворак, недзе нікчэмна ў полі? Мне здавалася, што гэта ўсё самае важнае, што я маю, што я магу мець, знайсці са свайго ранейшага жыцця, якім вельмі даражу.

Камень прывезлі так звычайна, адчынілі вароты, вялікія вароты, шырокія, быццам уязджалі ў двор на кані з калясніцай. У мяне было пачуццё, што гэта мой метэарыт, мой амулет, які ляцеў да мяне з дзяцінства. Калі я разлічвалася з людзьмі за грузаперавозкі, яны вельмі спяшаліся (як добра, што ў мяне былі лішнія грошы), я дала ім лішніцу, каб падсілкаваліся. Сказала, што я вельмі вінавачуся, — у вас была далёкая дарога, а я не магу даць папалудневаць. Побач з намі праз тры кіламетры, як ехаць на Мінск, будзе кафэ, там ёсць і першае, і другое, і трэцяе. Жанчына, якая ўжо сядзела ў машыне, раптам адчыніла дзверы і сказала: «Каб вам Бог здароўя даў, я так хачу есці!». Але я зразумела, што патрапіла зрабіць тое, што трэба. У мяне атрымалася.

У вас бываюць такія моманты, калі вы раптам адчуваеце, што вы знялі заплечнік і раптам адчуваеце, што ўвесь час хадзілі з паднятымі плячыма, увесь час быццам у нейкай ці то ў трывозе, ці то ў зняможэ, бы ўвесь час пераносілі штосьці за плячыма з аднаго кутка ў другі? Я даўно не адчувала пад сабой такіх лёгкіх ног, як ішла ў дом. З'явілася вось гэтая палёгка, што цяпер у мяне ёсць апірышча, у мяне ёсць падтрымка. Я ішла, як егіпецкая царыца. Я валодала землямі! Нарэшце атрымала той жаданы камень. Мне яго прывезлі на калясніцы, той дарагі камень, які я пакладу ў падмурак свайго новага жыцця якраз тады, калі ў мяне слабне зрок, губляецца голас! Я думаю як японцы, што камень жывы і ўсё памятае. Такі цёмны, цьмяны з твару, як быццам ад перажытага, ад перадумак, ад босых слядоў. Магчыма, гэты камень — прыступка перад высокім парогам здрады, які я ніяк не магу пераступіць — і жыву ў самоце. Магчыма, гэты камень — мая першая прыступка высока ў горы, калі я нарэшце лёгка адлучуся ад людзей.

г. Менск, 2020

Няспешнага Часу!

Час такі няўмольны і хуткаплынны...

Здаецца, яшчэ ўчора ты натхнёна і захоплена мроіў пра сваю будучыню, і вось сёння — яна ўжо перад табою, а там, за ёю — наяўвідныя, затуманеныя небасхілам, перспектывы... У кожнага так. Абысці гэтага ніяк нельга, як і ўласны наканаваны табе лёс.

Вось і наша выбітная пісьменніца і паэтка Марыя Вайцяшонак няўгледзь апынулася на парозе свайго пашанотнага юбілею.

За ўсёй яе творчасцю стаіць біяграфічнае, звязанае з высылкай сям'і беларускай сялянкі і польскага афіцэра-асадніка на халодны Алтай, у сцюдзёна-люты Змяінагорск, дзе пад снежным смяротным саванам і па сённяшні ляжаць яе бацькі, а саму Марыю з сястрой Уладзяй на пачатку 50-х, у рэшце рэшт, выпатрабавала цётка Марыля да сябе ў вёску Грыдзькі, што на Пастаўшчыне. З нараджэння (1 снежня 1940 года) спадчыннае гняздо Марыі было парушана, таму ўся істота яе заўжды прагла нажаданага сонца і святла, радзімнасці і бацькаўшчыны. У пастаяннага чытача твораў М. Вайцяшонак можа скласціся ўражанне, што мінулае як бы трымае яе за руку, не раўнуючы, як малое дзіцё, і вядзе-вяртае да таго «раскіданага гнязда», адкуль вывелася яе родавая памяць, і ўжо апераная, — выпала і, не разбіўшыся, на кволым крыле ўзляцела... Пасля ўжо — у Беларусі — было ўсё, як ва ўсіх: школа, універсітэт, журналісцкая, а пасля і літаратурная праца. Такая вось біяграфічная канва наўсцяж творчага шляху. А сама творчасць Марыі Вайцяшонак, бы выключэнне з агульнапрынятых правілаў сучаснай жаночай прозы, з апошніх сілаў трымаецца за сваю, ужо амаль міфалагічную, нацыянальную самасць і за сваё месца ў кантэксце найноўшай беларускай... мовы і літаратуры. Так, так, я не абмовіўся: мовы і літаратуры. Нездарма ў сусветнай літаратурнай крытыцы наяўнасць уласнага стылю лічыцца пазнакай таленту. І такі талент у Марыі Вайцяшонак навідавоку. Ён напрацаваны вопытам душы і плоці, ужо даўно пазнавальны, але неаднастайны, бо неардынарныя праявы зямнога бытавання змушаюць яе ўтомнае сэрца час ад часу змяняць, здавалася б, урэшце і назаўсёды наладжаны рытм жыцця, а значыць, і свой асабісты пісьменніцкі почырк.

Турбуюць яе як захавальніцу свайго роду і літаратара-духоўніка і наспелыя грамадскія пытанні... Бо для каго тады выводзіць на звечарэлай шэрай паперы цёмным атрамантам кірылічную вязь з літар, слоў, сказаў, сноў, аповедаў і прадчуванняў? Як зберагчы духоўнае і нацыянальна-культурнае багацце народа, што яшчэ дарэшты не разбэрсалася, не разбілася на разрозненыя аскепкі, не раскралася і не сышло ў нябыт?

Напэўна, прачытаўшы толькі пачатак яе верша ці аповеда, прыхільнікі беларускага краснага пісьменства без асаблівай боязі памыліцца назавуць імя іх аўтара. А гэта ўжо пазнака Боскага дару. Тыя, хто прачытаў адмысловы том яе выбраных твораў «Альбом для цёткі Марылі» (2019), пацвердзяць мае высновы. Пры гэтым нельга абысці арыгінальную асабовасць творцы, яе характар, лінію паводзін, чалавечую і грамадзянскую годнасць. Дзякуючы зробленаму і створанаму, Марыя Вайцяшонак мае своеасаблівую індульгенцыю — быць зразуметай і помнай сваімі наступнікамі. Не сумняваюся, што і надалей выбітны талент гэтай высакароднай жанчыны, адмысловага творцы і неардынарнай асобы будзе выяўляцца з такой жа сілай і з такім жа натхнёным пожадам. Няспешнага часу Вам, Марыя Антонаўна!

Леанід ГАЛУБОВІЧ

М

Вольга БАБКОВА

Мядзвежына

Дотык ядвабнай травы даўняга ўрочышча казыча мяне ў сне. Трава дакраналася да плячэй. На беразе жоўта-зялёнага мора сядзеў сівы дзед і плёў кош. Донца было ўжо зробленае, і ён далей перабіраў пальцамі гнуткія пруты, размаўляючы з намі і з імі. Побач стаяла хата і рос вялікі дуб. Дах майго дома быў бачны ззаду па-над травой, але адлегласць здавалася падманлівай, бо тут, каля дзеда, віраваў разам з пчоламі зусім іншы свет. Напэўна, гэта былі апошнія гады існавання рэшткаў вёскі Малое Мядзвежына, на месцы якой паўсталі новыя вуліцы. Дзедавай мясціне пасавалі б назвы Белы Дзед, Божы Дар ці Рай, якія мне даводзілася сустракаць пазней у старых дакументах, але імёны блізкага наваколля былі іншыя — Доўгая Ніва, Тучынка, Нядзвежына, Плешчанка, Грушаўка… У Паўла Шпілеўскага нядаўна прачытала апісанне Мядзвежына: «Хутар, што красуе пагоркамі ды палямі, паміж якімі заўважныя дзве глыбокія лагчыны, падзеленыя паплавамі і ўпрыгожаныя разнаймітымі травамі». Вось менавіта гэтыя рознакаляровыя травы з пругкімі мяцёлкамі, пабачаныя вандроўнікам Шпілеўскім у сярэдзіне пазамінулага стагоддзя, казыталі мяне ў сярэдзіне мінулага, а дотык іх застаецца жывым у гэтым стагоддзі. Люблю лавіць такія ланцужкі.

Што засталося мядзвежынага ў гэтым куточку Мінска? Асабіста для мяне — неверагодная прытульнасць ад голаса начных цягнікоў, які працінае прастору былых урочышча, хутара і вёскі Мядзвежына. І калі ты ляжыш захутаны ў коўдру і чуеш іх тужлівы гуд — раптам адчуваеш сябе як у мядзведзя за пазухай.

Мухля

Мухлю нейкі дабрадзей узнагародзіў белымі і ружовымі лілеямі. Мухлі больш за сто гадоў, і велізарная колькасць гараджанаў былога Нямецкага квартала гадаваліся тут у вазочках, у вадзе і на лёдзе, таму ўганараванне яе вады лілеямі цешыць вока і душу. Крынічны ставок упрыгожвае стары гарадскі квартал. У вадзе звыкла адлюстроўваюцца дрэвы, рыбакі, сонца і месяц, зоры і ліхтары, а таксама цені вечных качак і кірляў. Безумоўна, у ёй няма адбітку профілю ці анфасу татарскага князя Бекіра Александровіча Мухлі, але менавіта вада гэтай азярынкі захавала памяць пра яго праз імя —Мухля. Цэлы татарскі род Мухляў жыў у Менску і валодаў апроч іншага землямі непадалёк блізкай Кальварыі. Чуткі, шэпты, пераказы спляліся невядомым чынам, замацаваліся тут і ўкараніліся. Ставок атрымаў імя. Калі я бачу бегуноў з навушнікамі, што наразаюць колы вакол Мухлі, то ўяўляю гучанне «Часоў года» Вівальдзі. Бо менавіта тут яны змяняюцца раз ад разу як на адвечнай кінастужцы без кінамеханіка з вузкімі вачыма.

Мора

Калі горад не стаіць на беразе мора ў атачэнні гор, гэты недахоп часам выпраўляюць аблокі. Ідзеш па галоўным праспекце Мінска ці едзеш на якіх колах — і раптам вочы засціць нечуваны краявід на даляглядзе: снегавыя шапкі з ружовым падсветам ці пеністае бурлівае мора, што вось-вось залье горад да самай Круглай плошчы. Вочы вільгатнеюць ад уявы, а ў душы расце прадчуванне дараванай свежасці, якая чакае за паваротам. Насамрэч Мінск мае іншыя прыгожыя экзоты. З даху любога хмарачосу ці чортавага кола ў Гарадскім садзе заўсёды бачны край лесу ўдалечыні, які вабіць і дае спадзеў на ўратаванне. А калі пільна паўзіраца ў пэўны бок, на далягглядзе можна пабачыць і люстра Мінскага мора.

Калі ўначы глядзіш з вяршыні Мтацмінды, тбіліскай святой гары, на мапе асветленага горада ўнізе бачныя дзве велізарныя цёмныя плямы — гарадскіх могілак і Тбіліскага мора. Гэтая цемра вабіць і заварожвае. Мора затоена дыхае, а могілкі затойваюць маўчанне.

Менчукі добра ведаюць натуру свайго аддаленага ад горада мора, напрыклад, ягоную звычку зелянець у жніўні, але вада ўсё роўна прыцягвае, і цягнікі выкульваюць новыя полчышчы распранутых цягам усяго лета. Тут усё амаль па-сапраўднаму: хвалі, пірс, пясок, хвоі, яхты, ветразі, блакіт, чэрвеньскі лубін на белых пагорках, які дадае фарбаў сціпламу мору. Тут завязваліся раманы і выспявалі шлюбы, паліліся вогнішчы, з'ядаліся кавуны нават пасярод восені. Калі ўсё ж зеленкаватая раска бязлітасна зацягне водны краявід да сярэдзіны, а аер з асакой наструняцца ды запанююць, я буду ведаць дзе шукаць логава самага вялізнага менскага Вадзеніка.

Майстар

Горад быў слаўным сваімі гільдыямі, зэгармістрамі ды злотнікамі пад разнаймітымі штандарамі цэхаў. Майстра, народжанага па вызначэнні, пазнаць няцяжка. З ім не гуляецца час, не кладзе на яго свой зменлівы адбітак. Добры майстар у горадзе заўсёды на сваім месцы. На вуліцы Чырвонай уздоўж трамвайных рэек, дзе калісьці пахла кавай з крамы «Нектар», працуе ў маленькай майстэрні-пад'ездзе гадзіннікавых справаў майстар. Ужо гадоў колькі трымае там свой пост за высокай катэдрай з дзясяткамі маўклівых і тахкіх механізмаў. Лупа на складцы ля вока, ліхтарык на сівых валасах, тонкія прылады ў вялікіх мяккіх пальцах. Гулівер, які запускае праз зубчастыя колцы час для ліліпутаў. Ён кіруе тым часам і пануе ў малой прасторы свайго прытулішча. Ты глядзіш на яго знізу ўверх, працягваючы руку з мёртвым гадзіннікам на высокую стальніцу катэдры, і чакаеш прысуду. А пакуль азіраеш насценныя гадзіннікі, карэньчыкі кніг у старой шафе, мапу свету і ўсё, што можа ўхапіць вока на краі ягонага стала. Сама дзея адбываецца ў глыбокай нішы, атуленай святлом лямпы. Дзіва, але калі трапляеш у гэты пад'езд з шумлівай вуліцы і прычыняеш за сабой дзверы, застаешся сам-насам з маўклівым часам і мудрым менскім габрэем-зэгармістрам, які — так хочацца верыць мне — ніколі не пакіне свой пост.

Месцы

Горад зладаваны так, што на яго скрыжаваннях часам паўстаюць надзвычай запамінальныя месцы. Такой была і засталася ў памяці UPTEKA — файная кавярня непадалёк Нямігі, насупраць старога кінатэатра «Перамога». Колькасць шматлікага посуду ў кавярні адпавядала колькасці разнаймітых наведнікаў і мілай абслугі. Твары былі знаёмыя і незнаёмыя. Пульхныя і завостраныя, зграбныя і не вельмі. Увагу забіралі ножкі афіцыянтак, якія мільгалі з-пад шырокіх разрэзаў даўгіх кармінавых спадніц-накідак, абкручаных вакол попак накшталт хустак. Нізкая хада абутку нараджала плаўнае слізганне па паверхні каменнай падлогі з выявамі накрэсленых лацінскіх выразаў. Можа, гэта былі фрагменты медычных парадаў Парацэльса, а можа, урыўкі старой рэцэптуры, знойдзеныя на паддашку менскай камяніцы, дзе аптэкарам колісь быў Матыс Чаховіч? Такі самы фрагмент, але адбіты на паперы, ляжаў на стале пад таўстасценным парцалянавым кубачкам кавы, якой было роўна столькі, каб зрабіць тры глыткі, акурат як прымаючы мікстуру са сталовай лыжкі. Толькі гэтым разам мікстуры духмянай, гаючай, чорнай, з дымком, што цягнуўся амаль ад кожнага століка да столі, дзе перамешваўся і на хвіліну ўтвараў фігуры, расшыфраваць якія мог бы толькі ўтрапёны дэшыфроўшчык сваіх і чужых відзежаў. Кава, як і цыгарэта, рабілі свет на імгненне шчаслівейшым.

Вежа касцёла на КАЛЬВАРЫІ заўсёды была бачная з вокнаў майго дома, пакуль дрэвы былі меншымі. Так і тырчала ўдалечыні светлым шпілем з цёмнай купы могілкавых дрэў. Цяпер гэтую відзежу мне замянілі залатыя дзюбы кружкачоў на блізкіх хвоях насупраць акна, якія разам з клёнамі, каштанамі ды ліпамі выраслі і разліліся зялёным морам да самага краягляду. Цяпер я не бачу, але адчуваю прысутнасць менскай Кальварыі непадалёк. Могілкі вабяць. Гэта, бадай, адзінае месца ў горадзе, дзе пануе сапраўдная ціша. Восеньская, зімовая, вясновая, летняя маўкліня. Менавіта тут з лёгкім смуткам прымаеш да сэрца словы старой мовы пра свет, у якім жывем: прывідны, мізэрны, адменны, аблудны, нярозны, надзны.

Менавіта тут разам з людзьмі пахаваныя тысячы і тысячы маўклівых гісторыяў, таму цвінтарнае паветра звініць не толькі гудам пчолаў ды чмялёў. Кальварыйскім могілкам пашанцавала, яны, спадзяюся, застануцца тут датуль, пакуль Менск будзе горадам. Бо ў астатніх мінскіх кладоў незайздросны лёс: спачатку яны хаваюць у сваіх нетрах жыхароў горада, а пасля горад паглынае могілкі ў сваіх.

Ёсць на мапе горада адно стракатае месца, пра якое ведаю, напэўна, усе карэнныя жыхары — СТАРАЖОЎКА. Часам мне здаецца, што менавіта тут такхае сэрца Менска. У гэтай мясціне спляліся ўзоры самых розных канфігурацый, магчымых у гарадской прасторы, а таксама розныя водары і гукі. Тут каменнае мліва выраблялі Менеск, а далонь памятае вагу камянёў з часоў менскай мытні, якімі пасля брукавалі горад. Тут бомкаюць званы Магдалены, а калісьці пазвоньваў менскі трамвай, калі спыняўся каля царкоўнай брамы, тут і сёння можна пабачыць фрагмент старой рэчкі Пярэспы, што брала пачатак ад Камароўскага балота. Тут месціцца старая і новая сінагогі, тут у архіўным сховішчы захоўваюцца самыя старажытныя дакументы нашай краіны, а калісьці і яе кінахроніка (у магутных сценах царквы). Тут спачываюць парэшткі праваслаўных жыхароў на былых, бясследных цяпер Старажоўскіх могілках. Тут пахне печанай скарынкай са старога хлебазавода, соладам з менскага бровара, вадой Свіслачы. Тут можна пачуць украінскую, ангельскую, беларускую мовы, ідыш… Зрэдку, але пачуць.

Маці

На Нямізе тоўпілася зграя здзічэлых сабак — вялізных і малых, чорных і рудых, як вавёркі. Якраз у тым самым месцы, дзе ўнізе было старое рэчышча. Бетонныя сцены і бліскучыя рэкламы засталіся недзе наўзбоч, увагу прыцягвалі менавіта яны — беспрытульныя і чуйныя. Круціліся, прысаджваліся, падскоквалі, бегалі, нібы шукаючы кагосьці, па старых адрасах. Вось тут, на рагу вуліцы, на месцы шкляногa дома, дзе падазрона пахне ежай, сядзіць клоун у чырвоных чаравіках, а ўсярэдзіне гучыць «Стары Ольса», у пяцідзясятыя стаяла старэнькая драўляная сіняя (ці зялёная) пошта №5, дзе мая маці — студэнтка ўніверсітэта — атрымлівала пераводы з дома. Аднаго разу тры рублі з тых пераводаў у яе з рук выхапіў нейкі хлопец, калі яна выходзіла з жалезнай брамы інтэрната, каб зайсці ў гастраном, у які, дарэчы, трэба было спускацца па лесвіцы ўніз. Так і ішла задуменная па нямігскім квартальчыку з трохрублёвікам у руцэ, пакуль не забралі. А непадалёк на другім баку вуліцы, калі ісці да керасінавай лаўкі, была майстэрня жалезных вырабаў. Туды маці насіла рамантаваць патэфон, які прывезла ў Менск з Ваўкавыска. Якраз непадалёк у краме прадаваліся кружэлкі. Глядзець кіно хадзілі пераважна ў кінатэатр «Першы», пабудаваны яшчэ немцамі. Самы ўлюбёны фільм таго часу — «Машанька». Маці ў одуме выходзіла, брала новы квіток і ішла зноў у глядзельную залу. У той час толькі яшчэ будаваўся Паштамт. Ён стаяў у рыштаваннях і быў завешаны афішай фільма «Сабор Парыжскай Божай Маці» з велізарным прыгожым тварам Джыны Лолабрыджыды. Дзень, калі абвясцілі пра смерць Сталіна, запомніўся тым, як адна са студэнтак звыкла падфарбоўвала вочы каля люстэрка, на што атрымала абураную вымову ад старасты курса: «Сталін памёр, а яна вочы сурміць!». Цікава, што лыжны крос студэнты-філолагі здавалі амаль за межамі горада, на пустцы, якая пачыналася ад цаглянай карункавай агароджы старых Нямецкіх (Лютэранскіх) могілак. Наперадзе была белая неруш з пагоркамі, а на далягглядзе справа чарнела купа дрэваў Кальварыі. Ці магла тады падумаць мая маці, што неўзабаве тут пабудуюць дамы, і яны перадуць сюды сям'ёй з драўлянага дома на Артылерыстаў і прывязуць мяне, двухгадовую, і брата.

А я запомніла сваё, напэўна, першае з'яўленне на Нямізе — з татам за руку, з коскамі, у сандалях. Ішла па вузкім ходніку і зачыняла расчыненыя форткі, якія трапляліся ў дамах па дарозе, бо вокны раслі ад самага тратуара, так што варта было толькі выцягнуць руку…

Метро

Калі ў Мінску з'явілася метро, горад пабагацеў на новыя пахі. Свае пазнавальныя пахі маюць вакзал, шпіталь, басейн, тэатр, але дух новай падземкі казытаў па-асабліваму. Дараваў няўцямныя спадзяванні, накладаючыся на грукат, свіст ды імклівы рух зырка асветленых вагонаў. Па націёртым да бляску мармуры хацелася слізгаць з разбегу. Новае мінскае метро пахла свежасцю.

Цяпер пад зямлёй можна хадзіць гэтаксама, як і па яе паверхні. Прызначаць спатканні і смела азірацца назад. Тут не прыжываюцца людзі з боязззю замкнутай прасторы. Глыбіня пагружэння невялікая, але падэшва зямлі адчуваецца ўсё роўна, як і блізкая прысутнасць вады. Метро адразае ад нас неба і сонца. Толькі ўсё роўна ў гэтым змрочным месцы, дзе за святочнай ілюзіяй мармуру і ліхтароў точаць зямлю чэрві і звісае са столі і сценаў, схаванае за бліскучую плітку, чаплістае карэнне, можна пабачыць самыя розныя праявы жыцця. Вось ідуць Міхась і Алена. Не ідуць — плывуць паўз усіх. Ён, такі звычайна ўнураны, нахіліўся да яе, невялічкай, і штосьці шапоча з усмешкай. Яна, бялёсая, заружавелася, вочы — долу, усмешка — у нікуды. Ад гэтага святло невымернае. Роўнае, глыбокае, цёплае. Як ад мандарынавай свечкі ўночы… Рознае здараецца ў метро. Нядаўна зачапіў мяне за рукаво на станцыі «Якуба Коласа» ўшчэнт разгублены, запыханы чалавек. Казаць не мог, галавой матляў, вачыма лыпаў. Тыкаў у вочы пакамечанай сурвэткай(!). На ёй было неразборліва надрапанае слова. Углядаюся, разбіраю тры літары — «ЦУМ». Чалавек рукамі пытаецца, маўляў, у які бок? Паказваю. Пачціва кланяецца. Узбек. Згадалася адразу хроніка з СССРа. А яшчэ згадваю, як напярэдадні ягонага сыходу з гэтага свету сустрэла ў метро паэта Сяргея Грахоўскага — у

берэце, у доўгім чорным паліто-не. Ён ішоў у атачэнні невымоўнай цішы. Нагадваў рыцара.

Мінскае метро вельмі прыгожае. Асабліва станцыі «Акадэмія навук», «Грушаўка», «Міхалова». На адной заваражваюць іншасветныя каменныя краявіды на слупах, на другой — улюбёная літара у слове ГрушаЎка з кранальнай масянжовай грушкай наверсе. Ну а «Міхалова» я з любасці называю «Міхалава» ў гонар недалёкай прысутнасці тут чалавека-аркестра Міхала Анемпадыстава. Урэшце, зоркі на станцыі «Міхалава» таксама сведчаць пра гэта.

Станцыя метро «Няміга» нітуецца з неразблытаным вузлом болю, з успамінам пра катлаван і менскую гісторыю. Ніколі не пакідала адчуванне, што разам з пластамі чорнай зямлі на паверхню падчас будаўніцтва выкопвалі спластаваныя маўклівыя да часу цені мінулага разам з рэшткамі шматслойных драўляных тратуараў і шматлікімі слядамі на іх.

Падземкі ва ўсім свеце вядомыя сваімі чытачамі. Гэткая бібліятэка на хуткіх колах. Адзін вагон мінскага метро праз шпалеры з выявамі кніжных паліц паспрабавалі ператварыць ва ўтульны кабінет, але атрымалася адно абалонка без зместа, бо карэньчыкі ўяўных каляровых кніг былі пустыя, імёны аўтараў здзьмуў метроўскі скразняк. А які сэнсам напоўніўся б час у вагоне з накрэсленымі на кнігах імёнамі Платона, Гамэра, Гётэ, Быкава, Маркеса, Памука, Багдановіча, Караткевіча!

Чым можна было б займацца на падземным эскалатары, калі б ён быў удвая даўжэйшы за наш? Працягваць чытаць, размаўляць па тэлефоне, набіраць эсэмэскі, корпацца ў торбах, калупацца ў носе, завязваць матузкі, таропіцца ў нішто, абдымацца, гладзіць іншага па валасах, расшпільвацца, размаўляць, стаяць спінай, абапірацца, барабаніць пальцамі па гумавай парэнчы, кідаць уніз манеткі, і цалавацца-цалавацца... Хтосьці паспявае зрабіць з усяго гэтага толькі палову.

Фота www.pinterest.com

Маруднасць

Мне часам здаецца, прычынай таго, што Мінск «амаль не падлягае любові», ёсць прычына метафізічная. І звязаная яна з вадой. Як нейкае таўро, ляжыць на горадзе пячатка нялюбасці. Места, працятае скразнякамі бязмежжа, прадзьмуванае з усіх бакоў нестваральнымі віхурамі, жыве неяк «знудліваправільна», аж занадта размерана, нехапатліва, абыякава. Так падаецца тым, хто нарадзіўся ў іншых месцах, але абраў для жыцця Мінск, так пачуваюцца зрэдку і карэнныя жыхары. Для некаторых горад не збіраецца ў цэлае, не прымагнічваецца цэнтрам, распадаецца на фрагменты. Штосьці замінае гораду разгарнуцца і спраўдзіцца, дыхаць напоўніцу? Можа быць, застылая рака?

Чаму не натхняе нас Свіслач?

«Вада з ракі — малітва», — казалі ў на далёкім Поўдні. А ў Мінску галоўнай рацэ паракопвалі рэчышча, змянялі памеры, рабілі балюча і не давалі веры ae сапраўднасці. І рака ў горадзе знерухомела. Зрабілася марудтай. Перавучанай і перавыхаванай. Не плюскоча, не гамоніць, не бяжыць навыперадкі хваля за хваляй, не віруе пад кладкамі і парожкамі, як Вілейка, як Дзвіна і Палата, як Нёман, як Дзісна... Ціхая рака. Калісьці Свіслач хацелі зрабіць галоўнай артэрыяй горада, пасля, наадварот, аддалі перавагу Цэнтральнай плошчы, якая мусіла дамінаваць над ракой. Цяпер жа над ёй дамінуе ў небяспечнай блізкасці недарэчная гаргара, якая сваім цяжарам прыціснула рачную пойму, а ценем палохае качак ды мінакоў. А калісьці па яе вадзе шпарка плылі наўздагон адзін аднаму чаўны пад ветразямі, ялікі ды плыты. Вада Свіслачы кіпела як праспект у гарачы час. А яшчэ раней у Менску быў порт.

«Шумяць за акном хвалі Свіслачы... цячэ і шапаціць Свіслач», «пайшоў на бераг Свіслачы і доўга слухаў шум хваляў, шумяць хвалі Свіслачы, шумяць...» — пісаў у трыццатых гадах Сяргей Пясэцкі. «Вада Свіслачы ўвечары мацней пахне гарадской цеснатой», — адзначаў Кузьма Чорны. І Янка Юхнавец бачыў яшчэ жывую раку:

...Вецер у Менску здаецца мне белы.
Між руінаў ён песня недапяяная.
І калі б Свіслач паводкай не шумела,
усе чулі б вецер з водарам
падвалаў.

Але ўсё ж цяперашняя маруднасць ракі нібы запавольвае час на сушы, і праз гэта мы мусім быць удзячныя нашай рацэ. З імклівым часам дамовіцца немагчыма, а Свіслач, сама таго, магчыма, не ўяўляючы, зрабілася закладніцай паміж ім, Часам, і горадам, у якім маруднасць насамрэч ёсць утоеным і яшчэ нерасчытаным намі кляйнотам.

Усё ўрэшце зруйнуецца, спляжыцца — дамы, масты, платы. Заваліць друзам вялікія пляцы зямлі. Друзам нерухомым. А праз яго, як прывід, летнімі вечарамі будзе сачыцца вечаровы туман у тым месцы, дзе калісьці, безліч гадоў таму, была рэчка. Яе вады даўно няма, а вечаровы туман будзе стаяць кожны пагодны вечар над руінамі роўненна-роўненька, свежа і натхняльна.

Маё

Памеры майго горада вызначаюцца па тым, як раніцай пасля летняй начной буры ці самай віхурыстай снежаньскай завірухі выпадковыя сустрэчныя цягам усёй тваёй некароткай дарогі дзеляцца ўражаннямі пра перажытае і пабачанае — у аўтобусе, краме, метро, у мімаходзь пачутай размове на праспекце, у падземным пераходзе... Арэол агульнага перажывання пашыраецца і пашыраецца ў розныя бакі, у залежнасці ад выбранага кірунку. Нібы чытаеш паветраную гарадскую газету, словы і абзацы якой пераносіць з месца на месца вецер. Менавіта тады горад набывае для мяне «чалавечае» вымярэнне. Ясная рэч, што недзе існуюць далёкія незнаёмыя вуліцы і дамы, дзе жывуць чужаватыя людзі, якія робяць абсалютна аднолькавыя рэчы, напрыклад, адмыкаюць ключом дзверы, але кожны робіць гэта і тысячы іншых справаў зусім па-рознаму. І я не ведаю гэтых людзей. І тады горад падаецца мне сотамі, сотамі бясконцымі, безаблічнымі сотамі... Але вось аднойчы зранку я згубіла з кішэні заплечніка тэлефон. А праз гадзіну затэлефанаваў нейкі чалавек, і неўзабаве прапажа вярнулася. Увечары таго ж самага дня з майго заплечніка выцягнулі гаманец. Гадзіны праз дзве затэлефанаваў нейкі чалавек і сказаў, што гаманец знайшоўся. Дзядзька аказаўся ахоўнікам цэнтра «Сталіца» і выдатна размаўляў па-беларуску. Гэтыя недарэчныя здарэнні шмат гавораць пра мяне саму... Але раптам горад падаўся проста вялікім домам, у якім твае згубленыя рэчы сямейнікі выцягваюць з розных куткоў ды закануркаў і вяртаюць са смехам.

Пакуль раслі дрэвы, за якімі спакваля хавалася вежа Кальварыйскага касцёла, здарылася шмат усяго. Часам горад падкідваў, як на батуце, да самых вершалінаў сваіх дрэваў, а бывала, утоптваў у які біты шлях і рабіў нябачнай самой сабе. Ён меў здольнасць пашыраць вядомыя межы і ў той жа час звужацца на доўгі час да памераў маленькага пакоя. Тады мой горад не мог адшукаць мяне, бо я ўпарта баранілася ад яго за шчыльнымі фіранкамі.

Свой Менск я заўсёды нашу пры сабе. У ім людзі адгукаюцца на позірк з паўнамёку, і паразуменне, хай нават на імгненне, запаляе звыклую прастору. За тысячы кіламетраў, у іншых гарадах, на чужых вуліцах я сустракаю «знаёмыя» твары і постаці, якія калісьці вылучала вачыма ля «Лакамкі» на мінскім праспекце, ці на Прывакзальнай плошчы, ці на прыступках кінатэатра «Перамога»... Алтарны Хрыстос у найстаражытнейшым храме Грузіі ў Мцхеце глядзеў на мяне ад самага ўваходу вачыма маёй бабулі.

Кажучы пра Менск, я кажу пра саму сябе.

На Нямізе ёсць дамок, які яшчэ колькі гадоў таму кідаўся ў вочы адсутнасцю дзвярэй для выхаду на ганак. Вось проста так віселі на глухой тынкаванай сцяне чыгунныя краткі. Залятаць да яго адно птушкі. Напэўна, адзін быў такі на ўвесь горад. Аднойчы цёмным зімовым ранкам я заўважыла ў асветленым акне гэтага дома маладую жанчыну, якая прычапляла перад люстрам завушніцы...

Рэчы — апошняе цела людзей, якое жыве найдаўжэй, напісаў калісьці Алесь Разанаў. Пра горад сапраўды можна расказваць праз дэталі...

Аднойчы на велізарнай каменяломні пад Лагойскам я пабачыла распілаваную сярэдзіну валуноў і знерухомела перад маўклівай таямніцай утоенай сярэдзіны ледавіковых вандроўнікаў. Цяпер хаджу па горадзе і заўважаю каменную структуру ягонай забудовы. Лесвіцы, калоны, борцікі тратуараў, плітка ў метро, — усё, па чым раней мімаходзь прабягаў пагляд, цяпер набыло змест, які можна прачытваць. Урэшце, гэтым камяням было б пра што паведаміць імклівым мінакам.

Колькі ног пратупала па нашым горадзе! Колькі імёнаў рэхам знеслася ветрам унівеч. Зямля Беларусі ўвогуле суцэльны Вавілон. Каго тут толькі не сустрэнеш, гартаючы старыя запісы ў архіве: селяніна Пілата, мяшчанаў Буша, Коля ды Шродэра, нейкага Бабая, дваraніна Гедыміна, рамесніка Кроненбэрга, ляснога аглядчыка Шумахера і чалавека з імем Максім Багдановіч Неба... А ў Менску колішнюю Юраўскую гару, на месцы якой цяпер стаіць Палац прафсаюзаў, абыходзілі ці паглядалі на яе здалёк габрэй Чарток, татарын Калдунка, Іван Непрывальніцкі (жыў, відаць, не пры самым вале), Цімафей Праява, Арлай Гедэон, Вальтэр, Алена Гузікаўна, Фурс Галыбес, Арусяды Руся...

Калі я памру, Менск застанецца?

Таямніца асабістага ўспрымання горада — перадусім таямніца. Такая ж рэальная, як цень ад гадзіннікавай вежы каля былых езуітаў.

Дунін-Марцінкевіч, седзячы ў фатэлі ды прытупваючы нагою, дэкламаваў у сярэдзіне XIX стагоддзя:

Няма як Мінск наш, дзетачкі, міленькі!
Прыгожы, відны, кругом весяленькі;
Ні адной мізэрнай не сустрэнеш хаты,
Вот, маўляў, снег белы, каменны палаты;
Пасярэдзіне ўецца круглай стружкай
Свіслач рака — зялёнай устужкай;
Вот не урокам — горад хоць куды!

А мой час вытуквае пад маімі крокамі на менскіх вуліцах Таццяніным і Касіным голасам зусім іншы рытм:

Мы — дзеці чорнага горада,
мы выйшлі з ягонага чэрава,
мы сталі ягоным голасам,
а голас не мае цэну.

Майстар спорту

Павел КАСПЯРОВІЧ

На дровах эканомілі, таму сцены вагона хутка астывалі, і здавалася, што ад холаду няма ратунку — ён прабіраўся пад коўдру і вопратку да самых костак. Да гэтага дадавалася несупыннае пачуццё голаду і цяга да тытуню. Васіль заўсёды намагаўся прачнуцца да агульнай пабудкі і пабыць у думках сярод храпу паўсотні мужчынаў. У такія хвіліны ён узгадваў «Архіпелаг ГУЛАГ» з аповедамі пра сталыпінскія вагонзакі.

«Чаму так усё сталася? Гэтае нішчымнае жыццё… Дзеля чаго, навошта?..»

І гэты ранак нічым не адрозніваўся ад папярэдніх.

Пад столлю слаба мігцела 25-ватная лямпачка Ільіча.

Ад смуроду сцінала дыханне.

Васіль са стогнам апусціў ногі, намацаў у паўзмроку «кірзачы» і вузкім праходам між двух'ярусных ложкаў выйшаў у тамбур, дзе над забітай дошкамі дзіркай ад клазета вісела ракавіна з рукамыйнікам, а над імі надпіс: «Браты, хто будзе мачыцца ў ракавіну, той будзе злоўлены і з ганьбай выгнаны з манастыра».

Але адчувалася, што нехта парушыў правілы брацкага пражывання.

Васіль адчыніў дзверы і выйшаў на вуліцу.

Было яшчэ цёмна.

«Чым не рэзервацыя?» — падумаў ён і агледзеўся.

У дальнім кутку манастырскай тэрыторыі за ангарамі з тэхнікай літарай «П» стаялі тры плацкартныя вагоны, абгароджаныя сеткай-рабіцай з шыльдай на варотах «Без благаслаўлення не ўваходзіць» і з драўлянай прыбіральняй на заднім плане.

Гадзіннік паказваў за пятую гадзіну.

Праз некалькі хвілін у вагонах дзяжурны паслушнік зазвініць званочкам і запяе: «Брація, падымайцеся на малітву!», а потым, як запраўскі «вертухай», агледзіць вагоны, каб ніхто не схаваўся, і зачыніць вароты.

І натоўп людзей рознага паходжання, але аднолькавага сацыяльнага статуса — труднікаў — пасунецца ў манастырскі храм на палунашніцу, дзе размесціцца ўздоўж сценаў і пачне вычытваць, а то і проста перагортваць пад няўцямнае мармытанне сшыткі з імёнамі.

Потым будзе снеданне з ліпкай бульбяной масы і цяжкая праца да палудня, на якім будзе чарговая міска капуснай баланды, і зноў праца да вячэрняй службы, пасля якой выдадуць чарпак грэчкі з кубкам гарбаты.

Кожную восень з першымі прымаразкамі бедалагі рознага кшталту з усіх канцоў Беларусі збіраліся ў манастыр. Спачатку бралі амаль што ўсіх, хто прыязджаў. Гэта авечцы цяжка апранууць звярыныя аблічча, а мацёраму ваўку прыкінуцца авечкай працей простага. Труднікі ўводзілі паміж сабой турэмныя стасункі, перыядычна напіваліся, дэбашырылі і хадзілі сярод паломніцкіх экскурсій скрываўленыя, што прыносіла шмат клопату мясцоваму ўчастковаму міліцыянеру. Ён і ўвёў новыя ўмовы для пражывання: наяўнасць пашпарта, не больш за дзве судзімасці і без артыкулаў за разбой з бандытызмам.

Пашпарт Васіль згубіў яшчэ ў Амерыцы і быў дэпартаваны без дакументаў. Бацькі памерлі, не дачакаўшыся сына, сястра іх кватэру прадала, жыла ў іншай вобласці і брата бачыць не хацела.

Адзіны дакумент, які ў яго ацалеў — гэта пасведчанне майстра спорта Савецкага Саюза па боксе, якое ён заўсёды насіў на грудзях, загорнутае ў цэлафан. Бліжэй да цела быў толькі крыж.

Спачатку бацька адвёў маленькага Васілька на секцыю класічнай барацьбы, але нешта не пайшло, і праз два гады Васілёк перайшоў на бокс. Там ён хутка стаў паказваць добрыя вынікі і паступова атрымаў усе разрады, пакуль у 18 гадоў не выйграў першынство СССР у вагавай катэгорыі да 79 кілаграмаў. Стаў трэніравацца «на Еўропу», паступіў на гістарычны факультэт, але на зборы так і не паехаў.

Ты ідзеш па вуліцах роднага горада, малады і здаровы, адзіны 18-гадовы майстар спорта па боксе на ўсю вобласць, на кожным рагу піўны ларок — цябе ведаюць і запрашаюць выпіць.

Толькі баксёрам пад страхам смерці забаронены алкаголь, бо адзін удар, і чалавек — труп.

Як той хлопец прычапіўся да яго, Васіль не помніць. Бойка доўжылася некалькі секундаў. У выніку хлопец ледзьве выжыў у рэанімацыі.

Пасля следства вялікі спорт давялося кінуць, з інстытута выключылі.

Нейкі час папрацаваў грузчыкам у мэблевай краме, ды спіна не жалезная. Прыйшла перабудова. Барцы і баксёры масава зыходзілі ў крымінал. Рабіцца бандытам не хацелася.

Па турыстычнай візе ён з'ехаў у Злучаныя Штаты і не вярнуўся.

Працы не цураўся ніякай: мыў аўтамабілі, прыбіраў памяшканні. Змяніў некалькі штатаў. Калі ўжо было зусім нішчымна, выходзіў на рынг. Шчыра кажучы, ён і ехаў за мяжу з разлікам на свае кулакі. Рускі баксёр у амерыканскай глыбінцы выклікаў зацікаўленасць (бо хто ведаў на Вялікіх Раўнінах пра Беларусь). Плацілі за пяць сотняў за паражэнне і тысячу за перамогу. Пасля аднаго з паядынкаў у Паўднёвай Дакоце пазнаёміўся з дзяўчынай.

Спачатку гэта было каханнем. «Боні і Клайд» яны прагледзелі мноства разоў. Ён выходзіў на бой, яна чакала яго пад рынгам. Потым разам гулялі на ганарар.

Паблізу быў сумна вядомы Пэйн Рыдж — рэзервацыя плямёнаў сіў. Як пісалі ў газетах — філіял сацыяльнага пекла на зямлі, абсалютную большасць якога складалі хранічныя алкаголікі.

Там Васіль канчаткова і спіўся. З боксам прыйшлося завязаць. Адзінае, на што ён стаў здольным, гэта бадзяцца са сваёй сяброўкай па розных прытулках і крышыць зубы абарыгенам.

У рэдкія перыяды прасвятлення прыходзілі думкі, ці варта было з'язджаць на край света, каб спіцца ў рэзервацыі. На Радзіме гэта можна было здзейсніць з тым жа поспехам.

Віна-гарэлачныя крамы знаходзіліся за межамі індзейскай тэрыторыі. Найбліжэйшая ў штаце Небраска. Там Васіля і арыштавалі пасля крадзяжу. Дакументаў ніякіх не было, акрамя пасведчання майстра спорта.

Паліцыянты пакруцілі пасведчанне ў руках:

— What is it?

Ён патлумачыў.

Афіцэры ўсміхнуліся:

— О, о, о, Russian Mike Tyson! — але біць і здзекавацца не сталі.

У Пэйн Рыдж Васіль больш не вярнуўся і каханкі сваёй ніколі не бачыў.

На Радзіму прыляцеў у наручніках.

Родны горад сустрэў яго холадна — каму патрэбны алкаголік пасля 20 гадоў эміграцыі. Першыя месяцы Васіль жыў у знаёмых, потым стаў начаваць у пад'ездах і падвалах. Як не хацелася, стараўся не піць: разумеў, што калі ў юнацтве ён пазбег турмы, дык цяпер адразу сядзе.

Надыходзіла восень. На ўскрайку горада праходзіла цеплатраса, дзе ў калодзежах развязкі ўладкавалі прытулак бамжы. Днём яны выходзілі на промысел, а ноччу збіраліся на начлег. Там Васіль і даведаўся пра манастыр.

Сёння быў апошні дзень яго знаходжання ў манастыры.

Учора ігумен сустрэў Васіля і, хаваючы вочы, папярэдзіў, што пасля літургіі трэба сабраць рэчы і выйсці за вароты. І мітуслівa сунуў яму некалькі дробных купюр на дарогу.

Труднікі зайшлі ў храм і расселіся на лаўках.

Пасля палунашніцы пачалася літургія. «Благаславі, душа мая, Госпада, і не забывай усіх дабрадзействаў Яго», — спяваў хор.

У кутку за «галгофай» адбывалася споведзь. Людзі падыходзілі да святара, нешта расказвалі, той слухаў, потым накрываў галаву спаведніка епітрахіллю і чытаў адпускальную малітву.

Васіль дачакаўся сваёй чаргі.

Святар быў знаёмы — айцец Пётр, ужо не малады, гадоў за сорак іераманах, які нёс паслушанне ў бібліятэцы і многа чытаў.

— Добрай раніцы, Васіль, у чым каешся перад Госпадам?

Васіль як ком праглынуў:

— Сорамна за жыццё, прапіў большую палову. Было столькі мар у юнацтве, мог атрымаць адукацыю, стаць чалавекам. Звязаўся з гэтым праклятым боксам, ламаў насы, скіўцы. Навошта? Ледзьве чалавека не забіў. Збег у Амерыку. Жыў у рэзервацыі. Пакахаў там жанчыну, потым спіліся разам. Аборт яна зрабіла, я пагадзіўся… Што з ёй цяпер? Не магу забыць яе. Сёння з'язджаю ад вас. Крыўдую на Бога, на бацькоў, на сябе. Трападу я на волі. Ні працы, ні жылля. Каму я там патрэбны? Зноў бамжаваць, красці, пабірацца ў прывакзальных кафэ. Кулакі мае свінцовыя, адсекчы мне іх, ці што?

Айцец Пётр зніякавеў, бо людзей з сапраўдным болем заўсёды цяжка спавядаць:

— Васіль, хлусіць не буду, не ведаю, як цябе падтрымаць. Мы жывём у манастыры як у Бога за плячыма. Я не быў у тваёй скуры. Помніш індзейскую прымаўку, што не вучы чалавека, пакуль не пройдзеш некалькі міляў у яго макасінах. Вяртайся ў свой горад. Не забывай, што Гасподзь заўсёды паблізу і назірае за табой. Колькі разоў ты мог памерці, але жывеш, значыць, ёсць нейкія планы ў Госпада на цябе. Галоўнае, не пі і не распускай кулакі без сур'ёзнай прычыны.

Святар прачытаў малітву і дабраславіў Васіля крыжам.

Праз некалькі гадзін Васіль ужо трэсся ў прыгарадным аўтобусе. За лясными ўзгоркамі знікалі купалы святой абіцелі.

Лета завяршалася, але ночы былі яшчэ цёплымі.

Васіль ляжаў на лаўцы гарадскога парка і глядзеў у неба. Зоркі зіхацелі дыяментамі. Ціха шапацелі векавыя таполі. Рэдкія мінакі таропка праспешвалі хаду.

40 гадоў таму ў парку існавала танцпляцоўка пад народнай назвай «Клетка», і яны бавілі на ёй свае вечары. Знаёміліся з дзяўчатамі, праводзілі іх дамоў. О, светлая пара юнацтва, час летуценняў і кахання. Пачатак жыццёвага шляху. Калі б толькі была магчымасць выправіць усё гэта і надаць сэнс свайму існаванню…

На суседняй лаўцы сядзелі некалькі хлопцаў і гагаталі, як вар'яты, паблізу ад паркоўцы стаяў заведзены аўтамабіль:

— Хлопцы, што мы тут сядзім, паехалі ў «Эпалет», там якіх «цёлак» знойдзем, — прапанаваў адзін з іх, здаравяк у спартовым касцюме.

— Ды там будуць адныя малпы, — запярэчыў другі, худы і цыбаты, па інтанацыі галоўны завадатар.

— Кастыль, а табе прыгажуню падавай, не ўсё роўна, у якую шчыліну шчаміцца? — зарагатаў здаравяк.

— Не, не ўсё роўна. Давайце пачакаем, можа, якая лярва будзе ісці.

— Ды мы тут нікога не сустрэнем, мо бамжа вунь таго возьмем? — прапанаваў трэці, па фігуры відаць — «шасцёрка».

— І што ты будзеш з ім рабіць, га-га-га… — засмяяўся яшчэ адзін.

Але тут пачуўся стук абцасаў, праз парк ішла дзяўчына.

Кампанія прыціхла.

— Пацаны, цішэй… не спужайце, — і цыбаты, растапырыўшы рукі, кацінай паходкай пайшоў ёй насустрач. — Дзяўчынка, пастой, не спяшайся, мы з сябрамі якраз цябе і чакаем.

— Проста нябёсы Вас паслалі, га-га-га… — зарагатаў Юрка.

Дзяўчынка пабегла, і хлопцы кінуліся за ёй.

— Кастыль, даганяй, трымай яе! — закрычаў здаравяк.

Цыбаты схапіў дзяўчыну за руку і жорстка пацягнуў у аўтамабіль. Дзяўчына закрычала немым голасам:

— Памажыце!!!

Васіль падхапіўся з лаўкі і падбег:

— Вырадак, адпусці дзяўчыну!

— Што-о-о-о, бамжара паганы, ідзі спаць пад лаўку! — зашыпеў цыбаты і замахнуўся.

Васіль прыгнуўся і паслаў крос — скіўца хруснула, хлопец паваліўся. Васіль развярнуўся, выкінуў джэб у пераносіцу другому, падскочыў і паслаў аперкот у падбародак трэцяму. «Шасцёрка» прысеў, закрыў галаву рукамі і заскавытаў:

— Не бі!

Дзяўчына трэслася ад плачу. Васіль прыціснуў яе да сябе, пагладзіў даланёй па галаве, як быццам дачку, якую калісьці пабаяўся нарадзіць:

— Ну ўсё, супакойся. Пайшлі, праведу цябе дамоў.

Далёка яны не дайшлі. Нехта бачыў бойку і выклікаў міліцыю. У канцы парка іх дагнаў патруль. Васіля скруцілі і начапілі наручнікі. На месцы бойкі стаяла машына «Хуткай дапамогі», цыбатага са здаравякам у непрытомным стане паклалі на насілкі. Васіля, дзяўчыну і астатніх гвалтаўнікоў загрузілі ў патрульны «УАЗік».

У аддзяленні міліцыі хлопцаў прычапілі наручнікамі за краты. Дзяўчыну пасадзілі ў крэсла і ахінулі плечы кіцелем, але яна працягвала плакаць. Васіля груба штурханулі на падлогу і пачалі абшукваць.

— Лейтэнант, паглядзі, што гэта, — сказаў адзін з міліцыянераў і падаў цэлафанавы скрутак.

Лейтэнант гідліва разгарнуў, дастаў маленькую кніжачку і прачытаў:

— Майстар спорта Савецкага Саюза па боксе…

Дзяўчына здзіўлена падняла заплаканыя вочы, хлопцы спалохана азірнуліся.

— Ну што, вырадкі, не пашанцавала вам сёння, на ўсё жыццё запомніце, як дзяўчат гвалціць, — прамовіў лейтэнант. — А ты, баксёр, малайчына, толькі, на жаль, гадоў шэсць з цяжкімі цялеснымі і перавышэннем самаабароны ты зарабіў. Падымайся, майстар, — і падаў яму руку.

Васіль стаяў пасярод аддзялення — брудны і неахайны, але горды і непераможаны. І некалькі дзясяткаў вачэй глядзелі на яго і бачылі не бяздомнага валацугу, а героя, які толькі што здзейсніў самы высокі ўчынак свайго жыцця і мусіць пайсці за гэта ў турму.

Пад бяздонным небам Вялікіх Раўнін, на ўзбочыне пыльнай шашы, самотна стаяла жанчына-індзеянка. Фары рэдкіх машын на некалькі імгненняў выхоплівалі з цемры яе спіты маршчыністы твар, і яна зноў знікала ў цемры. Калісьці ў яе быў сябрук, шмат гадоў яны пражылі разам, але аднойчы ён паехаў па віскі і не вярнуўся. Ніхто не ведаў, што здарылася з ім.

Даўным даўно прыплылі з-за Салёнага Возера белыя людзі і прынеслі многа зла індзейскім плямёнам. Нічога, акрамя нянавісці, не адчувала яна да гэтых людзей, але дзявочаму сэрцу не загадаеш, і яна пакахала аднаго з іх. Цяпер яго няма — праклятая «вогненная вада» атруціла іх каханне. Доўга чакала яна яго і страціла надзею. А сёння раптам адчула ў сэрцы, што ён жывы. І гэта прымусіла яе выйсці пасярод ночы на дарогу і прамаўляць у зорнае неба словы даўняй малітвы індзейскіх жанчын за зніклых воінаў:

— О, Вялікі Маніту, дух зямлі і нябёс, будзь з ім на гэтым ці на тым свеце…

Пра халеру і...

Яўгеній ЗАМЯЦІН

Першая казка пра Фіту

Завёўся Фіта самаадвольна ў падполлі паліцэйскай управы. Складзены былі ў падвале старыя паперы, і чуе ўчастковы Пятровіч: нехта ўсё шкрабецца, пагруквае. Адкрыў Пятровіч: пыл, не прачхаешся, і выходзіць шэранькі, прыпылены Фіта. Полу — пераважна мужчынскага, чырвоная сургучная пячатка з нумарам на вяровачцы боўтаецца. Кропельны, бы немаўля, з выгляду самаваты, лысаваты, з брушкам, акурат надворны саветнік, і твар — не твар, а так... Фіта, адным словам.

Дужа ўпадабаў Фіту Пятровіч. Усынавіў яго ўчастковы і там жа, у кутку, у канцылярыі, пасяліў, — і гадаваўся Фіта ў кутку. Панацягаў з падвала старых рапартаў, адносінаў за нумарамі, у рамачках у куточку сваім развесіў, свечку запаліў — і моліцца паважна, адно пячатка шамаціць.

Аднойчы Пятровіч, бацька названы, прыходзіць, а Фіта, бач, да чарніліцы прыпаў і смокча.

— Гэй, Фіцька, ты чаго ж, вісус, робіш?

— А чарнілы, — кажа, — п'ю. Мне ж таксама трэба чагосьці.

— То добра, пі, усё адно казённыя.

Так і харчаваўся Фіта чарніламі.

І да таго дайшло — смешна нават сказаць: пасмокча пёрка ў роце — і піша. З Фітавага ратка — чарнілы самыя сапраўдныя, як ва ўсёй паліцэйскай управе. І ўсё Фіта розныя рапарты, адносіны, прадпісанні крэмзае і ў сябе развешвае.

— Ну, Фіта, — кажа ўчастковы, каторы названым бацькам, — быць табе губернатарам.

Што прадказаў Пятровіч, тое і выйшла: уадначас зрабіўся Фіта губернатарам.

А год быў цяжкі — ну які там год, той самы: і халера, і голад.

Прыкаціў Фіта ў губерню на кур'ерскіх, адразу абывацеляў сабраў — і давай разносіць:

— Гэт-та што ў вас такое? Халера, голад? У — я вас! Чаго глядзелі, што рабілі?

Тыя пачухваюцца:

— Дык мы што, мы нічога. Дахтары вось — халерку выгналі трохі. Зноў жа да смаленскіх па хлеб пасылаць...

— Я вам — дахтары! Я вам — смаленскіх!

Пасмактаў Фіта пяро:

«Прадпісанне № 666. З гэтай даты, уступіўшы належным чынам ва ўладу, голад у губерні мною строга адмяняецца. Катэгарычна прадпісваецца жыхарам адгэтуль быць сытымі. Фіта.»

«Прадпісанне № 667. З гэтай даты пастаноўлена мною неадкладнае спыненне халеры. Зважаючы на вышэйсказанае, неадкладна звальняюцца тыя, хто самавольна называе сябе дактарамі. Тыя, хто незаконна абвяшчае сябе хворымі на халеру, маюць атрымаць законную цялесную кару. Фіта.»

Прачыталі прадпісанні ў цэрквах, расклеілі па ўсіх платах. Жыхары адслужылі падзячны малебен і ў той самы дзень збудавалі Фіту манумент на базарным майдане.

Мінуў дзень, потым другі. На трэці — бач ты, халерны з'явіўся проста ў Фітавай канцылярыі, стаіць там і курчыцца, — от жа, не разумее народ сваёй карысці. Загадаў Фіта выдаць яму законную цялесную кару. Ды халерны сыйшоў — і супрацьурадавым спосабам памёр.

І пачалі, і пачалі паміраць — ад халеры і ад голаду, і ўжо паліцыянтаў не хапала для ўтаймавання злачынцаў.

Пачухаліся абывацелі і гуртом вырашылі: дактароў вярнуць і па смаленскі хлеб паслаць. А Фіту з канцылярыі выцягнулі і вучыць пачалі — па-мужыцку. Народ жа неадукаваны, цёмны.

І расказваюць, скончыўся Фіта гэтаксама не па-сапраўднаму, як і ўзяў пачатак: не крычаў і нічога такога, а толькі ўсё меншаў і меншаў, і таяў, як надзіманы амерыканскі чорт. І засталіся толькі чарнільная пляма ды тая самая сургучная пячатка з нумарам.

Паглядзелі мястачкоўцы: антыхрыстава пячатка. У анучку загарнулі, каб рукамі не чапаць, і закапалі ля цвінтарнай агароджы.

Так Фіта і скончыўся. Але да канца яшчэ ўмудрыўся столькі дзіўных спраў натварыць, што ў адзін дых і не сказаць пра ўсе.

Другая казка пра Фіту

Указам Фіта адмяніў халеру. Жыхары вадзілі карагоды і працавалі. А Фіта двойчы на дзень хадзіў у народ, зюкаючы з таксоўшчыкамі і адначасна з любасцю пазіраючы на манумент.

— А што, браткі, каму манумент, ці ведаеце?

— Як, паночку, не ведаць: пану выконваючаму Фіту.

— А то ж. Ці не трэба вам чаго? Усё магу, мне нядоўга.

А быў таксапарк ля самага сабора. Паглядзеў кіроўца на манумент, на сабор, і кажа Фіту:

— Ды вось, гаманілі мы надоечы: дужа ўжо нам вакол сабора ездзіць няўзручна. Каб праз плошчу напрасткі...

Было ў Фіты правіла: усё для народа. І быў Фіта розумам хуткі, бы куля. Мігам у канцылярыю за стол — і гатова:

«Гэтым наяўны гарадскі сабор невядомага паходжання прадпісваю прыбраць неадкладна. На месцы вышэйназванага сабора заснаваць прамаезджую дарогу для таксоўшчыкаў. Для прадухілення забабонаў выкананне вышэйвыкладзенага даручыць сарацынам. Падпісаў Фіта».

Раніцай жыхары так і самлелі:

— Сабор жа наш, людцы! У сарацынах увесь — зверху данізу: і на ўсіх пяці галовах, і на крыжы вярхом, і па сценах, рыхтык мухі.

І ўжо сініх галоў няма, і на сінім — зорак срэбраных, і чырвоная старадаўняя цэгла крывёю праступіла на белагрудых мурах...

Тут успомнілі жыхары: не так даўно прыходзіў па сабор Мамай татарскі. Ад Мамая адкупіліся — мо і ад Фіты адкупімся. У складчыну паслалі Фіту ясак: трох дзевак найпрыгажэйшых і чарнілаў чвэртку.

Раззлаваўся Фіта, затупаў на жыхароў:

— А ну, зараз жа псік адсюль! Віш, Ма-май! Мамай ваш — мямля, а ў мяне сказана — і аман.

І сарацынам памахаў ручкай: пакуй, браткі, па поўнай, ужо статак дахаты ідзе.

Зайшло сонца — ад сабору застаўся адзін друз. Уласнаручна абазначыў Фіта крэйдаю па лінеечцы прамаезджую дарогу. Усю ноч сарацыны шчыравалі — і на досвітку пралегла праз базарны пляц дарога. Простая, паглядзець прыемна.

У пачатку і ў канцы дарогі ўсталявалі слупы, размаляваныя ў пастарункавы чарнільны колер, а на слупах напісана:

«Такога-та года і чысла невядомы сабор знішчаны выконваючым абавязкі Фітам. Ім жа пабудавана гэтая дарога са скарачэннем шляху таксоўшчыкаў на 82,6 аршына».

Базарны пляц быў нарэшце прыведзены ў культурны выгляд.

Трэцяя казка пра Фіту

Жыхары паводзілі сябе зусім добра — і а пятай гадзіне Фіта абвясціў волю, а паліцыянтаў адмяніў назаўсёды. Ад пятай гадзіны апоўдні ля паліцэйскай управы, на ўсіх скрыжаваннях і вартах, — паўсюль стаялі вольныя.

Жыхары жагналіся:

— Маці святая, дажылі-такі. Зірні: у скуранцы стаіць. Замест мундзіра — у скуранцы, га?

А галоўнае што: вольныя ў скуранках сваю справу ведалі, чыста мянтамі нарадзіліся. У пастарунак цягнулі, у пастарунку — і ў рэпу, і пад дыхавіцу, — ну ўсё як мае быць. Жыхары ад радасці плакалі наўзрыд:

— Слава табе, Госпадзе! Давялося — не хто-небудзь, свае б'юць, вольныя. Стой, браткі, ватоўку скіну: вам гэтак па спіне будзе зручней. Лупі, браткі! Та-ак... Слава табе, Госпадзе!

Адзін перад адным ламіліся жыхары навыперадкі пасядзець у астрозе. Да таго там стала добра — слоў няма. І абшукаюць цябе, і на замочак зачыняць, і ў вочка зазірнуць — але ж усе свае, вольныя: слава табе, Госпадзе...

Аднак неўзабаве месцаў бракаваць стала, і пускалі ў астрог толькі тых жыхароў, каторыя больш пашаны маюць. А іншыя ля ўвахода ночы напралёт дзяжурылі і квіткі ў астрог перакуплівалі ў фарцы.

Якія ўжо тут парадак і стабільнасць! І прадпісаў Фіта:

«Злодзеяў і душагубаў загадваю выгнаць з астрога з ганьбай на ўсе чатыры бакі».

Злодзеяў і душагубаў выгналі з астрога на ўсе чатыры бакі, і ахвотныя жыхары патроху ў астрозе размясціліся.

Абязлюдзелі вуліцы — адны вольныя ў скуранках; неяк яно не чапляе. І выдаў Фіта новы ўказ:

«Гэтым указам усім жыхарам прадпісваецца найстражэйшым чынам няўхільная свабода песнапенняў і шэсцяў у нацыянальных строях».

Вядома, калі што ў навіну — яно цяжкавата. І для палягчэння невядомы людзі ўручылі кожнаму жыхару пад распіску тэкст прыблізнага зместу. Але жыхары ўсё-ткі саромеліся і хаваліся па завуголлях: цёмны народ!

Пусціў Фіта па завуголлях вольных у скуранках — вольныя пераконвалі жыхароў не саромецца, паколькі цяпер — воля, пераконвалі ў карак і пад дых. Урэшце пераканалі.

Увечары — як Вялікдзень... Ды што там Вялікдзень!

Паўсюль спявалі адмыслова запрошаныя салаўі. Паўзводна, у нагу, крочылі жыхары ў нацыянальных строях, і каля кожнага ўзвода вольныя з гарматай. Аднагалосна і натхнёна жыхары спявалі, згодна з тэкстам прыблізнага песнапення:

Слаўся, слаўся, наш добры цар,
Богам нам дадзены
Фіта-гаспадар.

А часова выконваючы абавязкі Фіта кланяўся з балкона.

З прычыны нечуванага поспеху жыхары там жа, ля Фітавага балкона, пад кіраўніцтвам вольных, у аднагалосным узвесяленні пастанавілі: увесці штодзённую паўзводную свабоду песнапенняў ад гадзіны да дзвюх.

У тую ноч Фіта ўпершыню спаў спакойна: жыхары відавочна і хутка прасякаліся духам асветы.

Апошняя казка пра Фіту

А быў яшчэ ў горадзе прамудры аптэкар: чалавека зрабіў, ды не так, як мы, грэшнікі, а ў шклянцы, ці ж яму чагосьці не ведаць?

І распарадзіўся Фіта аптэкара даставіць.

— Скажы ты мне, будзь ласкавы: і чагой-та мае людзі ў неслужбовы час ходзяць сумныя?

Зірнуў прамудры аптэкар у акенца: некаторыя хаты з канькамі, некаторыя з пеўнікамі, некаторыя жыхары ў нагавіцах, некаторыя ў спадніцах.

— Вельмі проста, — адказвае Фіту. — Хіба гэта парадак? Трэба, каб усё было аднолькавае. Наогул.

Так — так-так. Жыхароў — паўзводна за горад усіх, на выган. І ў пустым горадзе — агонь з усіх чатырох старон: дашчэнту выгарэла, толькі плеха чорная — ды манумент Фіту пасярод.

Усю ноч пілы пілілі, малаткі грукаталі. Пад ранак — гатова: барак, накшталт халернага, даўжынёю ў 8,215 км, па баках — закуткі з нумарамі. І кожнаму жыхару — масянжовую бляху з нумарам і з шэрага сукна ўніформу з іголачкі.

Як гэта ўсё пашыхтавалася ў калідоры — кожны ля свайго шастка, бляхі на паясах — бы жар-птушкі, аднолькавыя ўсе, бяццам новыя шэлегі... Да таго добра, што наколькі ўжо Фіта моцны, і тое ў носе заказытала, сказаць нічога не сказаў. Рукою махнуў — і ў свой пакойчык, № 1. Слава табе, Госпадзе, цяпер і памерці можна...

Раніцою, ледзь развіднела, яшчэ і званок не забомкаў (па званку ўставалі) — а ўжо ў дзверы № 1 грукаюць:

— Дэпутаты там да Вашай міласці, па неадкладнай справе.

Выйшаў Фіта: чацвёра ва ўніформе, пашанотныя такія жыхары, лысыя, у гадах. Паясны паклон Фіту.

— Ды вы ад каго дэпутаты?

І загаманілі шаноўныя — усе чацвёра адразу:

— Гэта што ж такое — ніяк немагчыма — гэта непарадак нейкі... Ад лысых мы, значыцца. Гэта, значыць, аптэкар кучаравы ходзіць, а некаторыя пад польку, а мы — лысыя? Не-е, аніяк немагчыма...

Яшчэ і пастрыгчы ўсіх не паспелі — зноў Фіта патрабуюць, і зноў дэпутаты. Выйшаў Фіта маркотны: якога йшчэ ражна?

А дэпутаты:

— Гы-ы! — адзін у кулак. — Гы-ы! — другі. Макраносыя.

— Ад каго? –прабурчэў Фіта.

— А мы, ета... Гы-ы! Да вашай міласці мы: ад дурняў. Гы-ы! Жадаем, значыць, каб, значыць, усім, ета значыць, раўнамерна...

Хмара хмарай вярнуўся Фіта ў № 1. Па аптэкара.

— Чуў, брат?

— Чуў... — галасок у аптэкара баязлівы, галава ў сітцавай хустачцы ад холаду. Нязвыкла стрыжанаму.

— Ну, то што ж нам цяпер?

— Ды што-што: цяпер ужо чаго там. Назад нельга.

Перад вечаровымі модламі прачыталі загад жыхарам: быць усім чмурнымі дурнямі раўнамерна — ад заўтрашняга дня.

Войкнулі жыхары, а што будзеш рабіць: супраць начальства хіба пойдзеш? Разумныя кніжкі апошні раз паселі чытаць, да самага вечаровага званка ўсе чыталі. Па званку спаць палеглі, а раніцай усе ўсталі — чмурныя. Весялосці — поўныя штаны. Локцямі адзін аднаго падштурхоўваюць — гы-ы! Гы-ы! Толькі і гутаркі — зараз вольныя ў скуранках цэбар з кашай прыкоцяць: каша ячная.

Прагуляўся Фіта ў калідоры — восем кіламетраў і сто дваццаць пяць метраў, бачыць — вясёлыя. Ну, адлегла: цяпер ужо ўсё. Прамудрага аптэкара ў закутку абняў:

— Ну, брат, за парады дзякуй. Век не забуду.

А аптэкар Фіту:

— Гы-ы!

Во якая справа: адзін застаўся. Аднаму за ўсіх думаць.

І толькі Фіта зачыніўся ў № 1 — думаць, — як зноў у дзверы. І ўжо не грукаюць, а папросту ломяцца, лезуць, гахаюць:

— Э-э, брат, не, не ашукаеш! Мы хоць і чмурныя, а таксама, знычць, разумеем... Ты, брат, тожа чмурэй. А то віш ты... Не-е, брат!

Лёг Фіта на ложак, заплакаў. А рабіць няма чаго.

— Бог ужо з вамі, ладна. Дайце часу да заўтра.

Увесь дзень Фіта сярод чмурных цягаўся і ўсё дурэў патрошку. І пад раніцу — гатоў, ходзіць і — гы-ы!

І зажылі шчасліва. Няма на свеце шчаслівейшых, як чмурныя.

1917

Пераклаў з рускай Вольф Рубінчык

Старонкі з «Памятнай кніжкі»

Леанід ДРАНЬКО-МАЙСЮК

23 красавіка 2015 г., чацвер.
Голы красавік, а думаю пра няголы верасень — пра кветкі ў маім былым давыд-гарадоцкім агародзе...

Блакітны агератум, ружовая і белая флёкса, сіняя фацэлія, белыя лейкі батуры, дробненькія маргарыткі, белая і ружовая петунія, густа чырвоная сальвія, жоўта-апельсінавая календула, астры (размаітыя, ужо крыху паніклыя), белы алісіум (мядоўкі), блякла-чырвоная хінацэя...

Тое, што не можа вярнуцца, ніколі не вернецца, — і гэта добра!

Памяць робіцца моцнай ад таго, што яно не вернецца...

1 верасня 2015 г., аўторак.
Сёння йшоў да станцыі метро «Малінаўка» і спыніўся ля шапіка, убачыўшы на вітрыне кнігу Аляксея Карпюка «Пушчанская адысея».

Імя пісьменніка на бэзавай вокладцы напалову было залеплена цэннікам — 25900; выглядвалі толькі тры літары «... сей».

Я намерыўся быў ісці далей, аднак жа не — вярнуўся і купіў гэту кнігу...

Некалькі разоў я слухаў выступленні Аляксея Карпюка (чалавека надзвычай смелага!) у Саюзе пісьменнікаў, некалькі разоў сустракаўся з ім у Гародні і ў Мінску, у выдавецтве «Мастацкая літаратура», калі быў рэдактарам альманаха «Літаратурная Гродзеншчына», у які А. Карпюк прапаноўваў цалкам уключыць раман Янкі Брыля «Птушкі і гнёзды».

Незвычайная прапанова!

А ўсё, што ён прапаноўваў, рабіў, гаварыў зазвычай мела рысы незвычайнасці, нават неверагоднасці.

Ён сам быў незвычайны.

І не мне тут расказваць пра ягоны фантастычны лёс; Васіль Быкаў напісаў аб тым і дакладна, і праўдзіва, і з вялікай сімпатыяй да свайго сябра Алёшы.

Я толькі хачу сказаць, што памяркоўныя беларусы мелі непамяркоўнага Аляксея Карпюка, які сказаў пра сябе ў рамане «Пушчанская адысея»: «Я заўсёды падабаюся сабе, калі знаходжу сілы з многіх шляхоў выбіраць самы цяжкі...».

Вось такі беларускі нарцысізм — свядома выбіраць не лёгкае, а цяжкое, каб сабе спадабацца!

Здаецца, гэта й ёсць адказ на пытанне: «Чаму празаік Аляксей Карпюк быў непадобны на іншых?».

22 верасня 2015 г., аўторак.
Мая любімая кніга Максіма Гарэцкага — «Віленскія камунары», і любімая перш за ўсё таму, што яна дае магчымасць спазнаць, адчуць душу беларуса не вясковага, а сталічнага, жыхара роднай Вільні, які жыве ў сваёй Вільні і размаўляе па-беларуску.

Няхай сабе ў творы і пракідваюцца сказы накшталт: «...уцягвалі беларускія нацыяналісты ў свае сеці «масу»...», але не трэба забываць: «Віленскія камунары» стварaліся ў 1930-я гады на выгнанні пад пільным сталінскім вокам, і такія рэдкія фразы выконвалі ролю адчапнога, аднак жа і ў іх Максім Гарэцкі не баяўся выказаць іронію — невыпадкова ж слоўца «маса», якое так любілі бальшавікі, ён узяў у двукоссе...

Немагчыма чытаць гэты цудоўны твор і не сачыць за ягонай адметнай мовай...

Чалавек, які добра пра цябе гаворыць, паводле Максіма Гарэцкага — светлагляздзец, а замежныя мовы — іншакраінныя мовы, а заместа назоўніка лётчык пісьменнік ужывае свой назоўнік — лётнік, а канцылярскі выраз: «Данёс на яго ў паліцыю...» у рамане гучыць так: «Утапіў таварыша...».

23 верасня 2015 г., серада.
У сваёй кнізе «Поўня» Леанід Галубовіч прамовіў: «Наша пісьменніцкае. Увесь час хочам спасцігнуць глыбіні ўласнай душы. А там усё так мелка і каламутна».

Здаецца, не толькі ў пісьменніцкіх душах так, у іншых таксама, аднак жа ёсць істотная розніца...

У старой адзінокай Мартачкі было пятнаццаць курэй, адна свіння і козная каза. Зімовай ноччу здзічэлыя сабакі загрызлі ўсіх курэй і свінню, а каза ўратавалася, бо зашылася ў адрыне за дровы і там акацілася — тры козкі і козлік упалі на салому, і каб не змерзлі, Мартачка на досвітку забрала іх у хату, казе дала цёплай вады, падаіла і напаіла малаком казлянятак...

Увесну Мартачка памерла.

За гадзіну да яе смерці каза з казлянятамі прыбегла з выпасу і развіталася з Мартачкай — раней жа такога ніколі не было, каб сярод дня (!) пакідала пашу...

Дык вось, істотная розніца ў тым, што за гадзіну да нашай, пісьменніцкаў, смерці козы не прыбягуць развітацца з намі.

1 кастрычніка 2015 г., чацвер.
Я двойчы наўздагад разгарнуў «Вайну і мір» Льва Талстога і, нібыта з акіяна, вылавіў дзве жамчужыны.

Першая: «Несмотря на то, что доктора лечили его (П'ера. — Л. Д.-М.), пускали кровь и давали пить лекарства, он все-таки выздоровел...».

Добра вядома тое, што аўтар выдатнейшага рамана выступаў супраць дзяржаўных інстытутаў, царквы, арміі, развіцця капіталізму — пабудовы заводаў і чыгункі; высмейваў Напалеона, оперу як форму мастацтва і п'есы Антона Чэхава; не прымаў «Слова пра паход Ігаравы»; як бачна, не мілаваў і лекараў з іхняй медыцынай.

І жамчужына другая: «Только в наше самоуверенное время популяризации знаний, благодаря сильнейшему орудию невежества — распространению книгопечатания, вопрос о свободе воли сведен на такую почву, на которой и не может быть самого вопроса...».

Пытанне пра свабоду волі пакіну мыслярам, бо зацікавіла мяне перш за ўсё неверагодная трактоўка кнігадрукавання.

Дык вось, калі кнігадрукаванне паводле Льва Талстога — невуцтва, прычым мацнейшая яго стадыя, то што тады геній сказаў бы пра словасвет — інтэрнэт?

Вельмі хацеў бы я пачуць...

7 кастрычніка 2015 г., серада.
Люблю восень, бо яна ніколі не хлусіць!

Заўсёды хлусіць вясна, нават у сталыя гады кружыць галаву, часам абяцаючы неверагоднае.

Восень жа нічога не абяцае, а цвяроза гаворыць: «Жыві ў адпаведнасці з тым, што маеш. Калі ў тваёй кішэні пяць капеек — жыві на пяць капеек! А калі маеш пяць залатых царскіх рублёў — жыві на пяць залатых царскіх рублёў!».

Вясна кажа: «Ты — кароль!».

І няшчасны зазвычай верыць гэтаму падману.

А восень гаворыць: «Ніякі ты не кароль, а проста чалавек, таму і жыві па-чалавечы, бо калі размахнешся жыць па-каралеўску — чакай тады бяды!».

12 кастрычніка 2015 г., панядзелак.
З месяц таму без ніякай патрэбы (у такім выпадку прынята казаць: ад няма чаго рабіць!) разгарнуў я на 802-й старонцы «Советский энциклопедический словарь», выдадзены ў Маскве ў 1989 годзе, і прачытаў першае, што ўпала ў вока: «Мёрике (Mörike) Эдуард (1804–75), нем. писатель-романтик. Лирика в нар. духе, сказки, пов. «Моцарт на пути в Прагу» (1856)...».

«Моцарт на пути в Прагу»! Якая дзівосная назва! — толькі й падумаў і тут жа пакпіў з сябе. «Выпускнік Літаратурнага інстытута, а дагэтуль і не ведаў, што ёсць такі пісьменнік, і, мусіць жа, ягоную аповесць з такім слаўным тытулам так ніколі і не прачытаеш?!»

І от жа дзіва — літаральна праз дзень-два згаданая аповесць на мове арыгінала (!) апынулася на маёй паштовай скрыні — не ўсярэдзіне, а зверху — бо мая паштовая скрыня шырокая, як паліца.

Вядома, кнігу Мёрыке (дарэчы, 1946 года выдання!) пакінуў тут нехта з маіх суседзяў ці нехта з гасцей маіх суседзяў — справа звыклая, людзі перагладаюць свае кніжныя зборы і ўсё тое, што ім здаецца лішнім, заносяць куды заўгодна.

Словам, ніякай тут асаблівай таямнічасці або загадкавасці няма, проста супала так, што, скажам, сёння ты выпадкова даведаўся пра нейкі невядомы мастацкі твор, а ўжо назаўтра табе яго падкінулі...

І ўсё ж такі — супадзенне, можна сказаць, незвычайнае, да цёплай дрыготкі ў целе!

2 лістапада 2015 г., панядзелак.
Сёння з кампазітарам Ігарам Лучанком па Койданаўскай (Рэвалюцыйная) і паўз помнік Максіму Гарэцкаму мы выйшлі на Пляц Волі і селі на аўтобусным прыпынку плячыма адразу да трох пасольстваў — балгарскага, французскага і швейцарскага, а вачыма — да ратушы.

Вуліца, як заўсёды, густа засыпана была аўтасмеццем, і праз ягоны працяглы смуроды гудат ратушныя куранты адыгралі пачатак прыпеву «Песні пра Мінск», якую Ігар Лучанок напісаў на верш Пімена Панчанкі і якая ўпершыню прагучала ў радыёспектаклі «Мінскі напрамак» паводле аднайменнага рамана Івана Мележа...

— У нас ёсць з табой забытая песня! — сказаў Ігар Лучанок.

— Якая? — здзівіўся я.

І ён прачытаў пачатак майго даўняга, здаецца, з 1991-га года верша:

Мы не згубіліся ў свеце,
Мы збераглі свой дом...
Нам пераможна свяціць
Грунвальд сваім шчытом!
Радзіма Беларусь,
Ты сцяг свой узняла,
Сатканы з белых руж
І чырвані-святла...

15 лістапада 2015 г., нядзеля.
Доктар Казімір Ірмалевіч, адзін з галоўных герояў рамана Кузьмы Чорнага «Сястра», раіў Мані, якая даводзілася яму стрыечнай сястрой: «Не паглыбляйся вельмі ў тое, што ніколі не будзе афармленым і канчаткова акрэсленым. Шкодна гэта і непатрэбна...».

Зрэшты, гэта парада самога Кузьмы Чорнага, выдатнейшага беларускага празаіка — парада сваім чытачам і, кажу без ніякага пафасу, парада ўсяму народу.

І што на гэта нашы людзі — ну, хоць бы тыя, якія прачыталі раман «Сястра»?!

А нічога...

І ў палітыцы, і ў сямейным жыцці ўвесь час толькі й робіць тое, што паглыбляюцца ў неафармленае і неакрэсленае, і зусім не заўважаюць або не хочуць заўважаць, што гэта і шкодна, і непатрэбна.

11 снежня 2015 г., пятніца.
У 1920-я гады гэта быў Каломенскі (па назве) сквер, а пазней і пасёння — Міхайлаўскі; побач знаходзіўся Віленскі рынак і зусім блізка — Віленскі вакзал.

Аднак жа не, не Каломенскі і не Міхайлаўскі, а скверык Сястры!

Прынамсі так я называю гэту менскую мясціну, бо яе ўславіў у сваім геніяльным рамане «Сястра» Кузьма Чорны.

Тут некалі залацела кавярня, куды ўчашчалі героі рамана, якія шмат думалі пра Сястру — вобраз безумоўнай беларускай чысціні — Маню Ірмалевічанку.

Паблізу жыў стары Радзівон Цівунчык, які мудра маркоціўся: «На добрага чалавека ты мала дзе трапіш!».

І гэты скверык — любімы менскі куток Ваці Браніслаўца...

Лясны каморнік Ваця — чалавек пачуцця, так пра яго сказана ў рамане; Ваця «...ганяецца за нечым па свеце...» — і ўрэшце, у ім «...радасць існавання жыла... вялікімі навальніцамі...».

І менавіта ж тут, у скверыку, Ваця сказаў Мані:

— Я хачу быць блізкім да вас.

— Можа, мы і ёсць блізкія...

Па-іншаму хутаранская каралеўна і адказаць не магла, бо мела крэда: «Жывое душы больш патрэбна чалавеку...».

Сёння скверык Сястры ўпрыгожваюць скульптуры У. Жбанава; першая — прыгажуня ў капелюшы, якая самотна адпачывае на лавачцы, але гэта не блокаўская Незнаёмка, як заяўлена ў электронных энцыклапедыях, а менавіта Сястра — пяшчотная гераіня рамана Кузьмы Чорнага.

Другая скульптура — юнак у кепцы — Ваця Браніславец.

І што цікава (дзякуй скульптару!): ёсць помнік і будучай чытачцы рамана «Сястра» — гэта дзяўчынка з парасонам...

Магчыма, у больш літаратурную, у больш беларускую эпоху мы, непахісныя ў веры, што беларуская літаратура ствараецца толькі (!) на беларускай мове, будзем прыходзіць у скверык Сястры з аднайменным творам Кузьмы Чорнага і будзем тут прачытваць хоць некалькі старонак ягонай дзівоснай кнігі, не забываючы пра свой штодзённы клопат...

Неблагая можа скласціся завядзёнка...

25 снежня 2015 г., пятніца.
Калі я першы раз прачытаў аповесць Міхася Стральцова «Адзін лапаць, адзін чунь»?

Не памятаю.

Аднак жа ма́ю дакладную дату, калі перачытаў гэту рэч — 17 красавіка 2003 года.

І от учора зноў разгарнуў прозу, у якой хлопчыку Іванку, бацька якога загінуў на вайне, зімой няма ў чым выйсці на вуліцу, і ён гэтак жа шчымліва марыць пра абутак (чуні!), як гогалеўскі Акакій Акакіевіч марыў пра шыняля!

Аповесць М. Стральцова мае ўсе прыкметы вялікай літаратуры.

Іванкаў дзед Міхалка моліцца: «Божа... У мяне падбілася душа. У мяне не стала душы — засталося адно шкадаванне. Мне ўсіх шкада... Так, мусіць нельга...».

Думаючы пра шчырага, але крыху неразумнага аднавяскоўца Ляксея Гурмака, Іванкаў дзед непакоіцца: «...Бог не даў розуму, але даў добрую душу. Ці справядліва гэта? Ці можна замяніць адно другім? І адкуль, навошта ў яго гэты неспакой, жаданне дакazаць сабе, што ён такі ж, як і ўсе... Божа, ты не даў розуму, але чаму ты не даў няведання пра гэта — хіба ж не пакута?..».

Аднак жа дзед Міхалка больш думае пра ўнука Іванку, які ўжо ўмеў падняцца над сваімі дзіцячымі ніядачамі і крыўдамі і адчуць сябе цэнтрам усяго, бо «...усё існавала толькі таму, што быў ён (Іванка. — Л. Д.-М.)...».

Хто з нас не ведаў (і не ведае!) гэтага салодкага з дзяцінства адчування: свет жыве толькі таму, што я жыву!

Варта адно заплюшчыць вочы, і свет знікае; варта расплюшчыць, і ўсе жыццёвыя фарбы вяртаюцца!

...Не знаю, калі зноў разгарну аповесць Міхася Стральцова «Адзін лапаць, адзін чунь»; знаю толькі, што разгарну...

Даследнікі даўніны

Уладзімір АРЛОЎ

Яшчэ ў далёкія антычныя часы гісторыю называлі настаўніцаю жыцця. Ва ўсе часы яе лічылі надзвычай важнаю навукай. Яна дапамагае людзям зразумець, адкуль іх род, якімі шляхамі ішлі продкі з мінулага ў сучаснасць. Гісторыкі даследуюць даўнейшыя падзеі, каб высветліць іхнія сапраўдныя прычыны і вынікі, назваць імёны герояў і ворагаў, знайсці ў даўніне ўрокі для новых пакаленняў. Кажуць, той, хто не ведае мінулага, не будзе мець будучыні. Гэта датычыць і кожнага чалавека, і цэлага народа. Гістарычная памяць — магутная ствaральная сіла, што яднае народ і дапамагае яму з годнасцю прайсці праз самыя цяжкія выпрабаванні. У XIX стагоддзі, калі насуперак чужой уладзе нашыя прадзедыператвараліся ў шматмільённы беларускі народ, гістарычная навука была асабліва неабходнаю.

Прафесура Віленскага ўніверсітэта

Мінулае Літвы-Беларусі грунтоўна вывучалі ў галоўнай вышэйшай навучальнай установе краю — Віленскім універсітэце.

Прафесар Міхал Бабpоўскі знайшоў каштоўны Супраслеўскі летапіс і стаў першым айчынным скарыназнаўцам. Ігнату Даніловічу належаць вялікія заслугі ў вывучэнні Статутаў Вялікага Княства Літоўскага. Ён сабраў і надрукаваў дзве з паловаю тысячы старадаўніх дакументаў. Гэтыя вучоныя выступалі за аднаўленне нашай дзяржаўнасці, вяртанне ў шырокі ўжытак беларускай мовы і сталі пачынальнікамі нацыянальнага адраджэння.

Вядомае і імя прафесара Яўхіма Лялевеля — натхняльніка патрыятычнай моладзі з кола філаматаў і філарэтаў, аўтара закліка «За нашу і вашу свабоду». Лялевель разглядаў мінулае не як гісторыю князёў і каралёў, а як гісторыю дзяржаваў і народаў. Ён лічыў, што гістарычная навука павінна ствараць «летапіс народнага жыцця». Напісаная ім «Гісторыя Літвы і Русі да Люблінскай вуніі з Польшчай» выводзіла пачатак айчыннай дзяржаўнасці з Полацкага княства. Прафесар ведаў спадчыну Францішка Скарыны. Высока ацэньваючы дзяржаўную беларускую мову Вялікага Княства, Яўхім Лялевель, як і Адам Міцкевіч, падкрэсліваў яе старажытнасць і багацце.

У час паўстання 1831 года Лялевель уваходзіў у яго Часовы ўрад. Пад уплывам гэтага гісторыка і палітыка пазней складаліся погляды Кастуся Каліноўскага ды яго аднадумцаў. Сёння ў Вільні і Горадні можна прайсці па вуліцах імя Лялевеля. У адной з залаў бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта створаная цікавая экспазіцыя пра Лялевеля, а ва ўніверсітэцкім двары лёгка знайсці памятную дошку выдатнаму суайчынніку.

Плённа збіраў археалагічныя і пісьмовыя сведчанні гісторыі Літвы-Беларусі прафесар Ігнат Анацэвіч. Яго ведалі і паважалі супрацоўнікі архіваў і бібліятэк Варшавы і Кёнігсберга, Дэрпта і Рыгі, Пецярбурга і Масквы.

Віленскія студэнты з нецярпеннем чакалі гістарычна-археалагчных экспедыцый па родным краі, куды іх клікаў прафесар Іван Лабойка. Пад яго кіраўніцтвам моладзь зрабіла апісанні васьмідзесяці гарадоў і мястэчак.

Прафесар Язэп Ярашэвіч вызначаўся бліскучым веданнем летапісаў і хронік. Ён мог бы вольна паразмаўляць на старабеларускай мове з вялікім князем Гедзімінам пра перавод сталіцы дзяржавы з Наваградка ў Вільню або з гетманам Канстанцінам Астрожскім пра разгром маскавітаў у бітве пад Воршай. Ярашэвіч напісаў гістарычныя нарысы пра беларускія Бельск, Драгічын, Супрасль. Калегі-выкладчыкі і студэнты зачытваліся ягонай трохтомнай кнігай «Вобраз Літвы ад найстаражытнейшых часоў да канца XVIII ст.». Пасля змагарскіх падзей 1831 года Ярашэвіч апынуўся ў ліку гісторыкаў-патрыётаў, абвінавачаных уладамі ў «няправільным накірунку мыслення» і надоўга пазбаўленых працы.

У1832-м на дзверы ўніверсітэцкіх карпусоў павесілі цяжкія замкі. Каланізатары не толькі помсцілі за ўдзел педагогаў і студэнтаў у змаганні за незалежнасць. Страх выклікала сама дзейнасць віленскіх гісторыкаў і філолагаў, паогул гуманітарыяў. Яны адкрыта і абгрунтавана заяўлялі пра самастойнасць беларускага народа, яго гісторыі, культуры і мовы.

У Полацку, Гомелі, Слуцку

Гісторыяй свайго краю глыбока цікавіліся выкладчыкі Полацкага езуіцкага калегіюма, пераўтворанага ў 1812-м у Акадэмію з правамі ўніверсітэта. Гэта пацвярджае акадэмічны часопіс «Полацкі месячнік», што меў адмысловы гістарычны раздзел. Там публікаваліся ўрыўкі з даўніх рукапісаў, краязнаўчыя і навуковыя нарысы. Аўтары часопіса прыйшлі да высновы, што ў часы Рагвалода і Рагнеды продкі беларусаў — крывічы — ужо мелі дзяржаву, якая дасягнула найвышэйшай магутнасці за князем Усяславам Чарадзеем. Гісторыя дзяржаўнасці працягвалася ў Вялікім Княстве Літоўскім, дзе галоўнае месца належала беларускім землям, а дзяржаўнай моваю была старабеларуская.

Аднак каланіяльныя ўлады зачынілі Полацкую акадэмію яшчэ раней за Віленскі ўніверсітэт...

Зняныя калекцыі рукапісаў, старадрукаў, археалагічных і этнаграфічных матэрыялаў былі сабраныя ў Гомелі. Іх даследнік Іван Грыгаровіч пачаў выдаваць «Беларускі архіў старажытных грамат». Туды ўвайшлі дакументы XIII–XVIII стагоддзяў: прывілеі вялікіх князёў, граматы гарадоў з магдэбургскім правам на самакіраванне, пастановы Берасцейскага царкоўнага сабора 1596 года, на якім была створаная Вуніяцкая царква. З'яўленне такога архіўнага зборніка доказна абвяргала цверджанні пра адвечную прыналежнасць Літвы-Беларусі да «русского мира». Царская цэнзура спыніла публікацыю «Беларускага архіва». Толькі пры канцы XX стагоддзя знайшлася і была надрукаваная праца Грыгаровіча «Беларуская іерархія». Яна ўзбагаціла сучасных гісторыкаў шматлікімі звесткамі з мінулага праваслаўнай царквы.

Двор Віленскага ўніверсітэта з вежай абсерваторыі напрыканцы XVIII ст.

Вялікая ўвага надавалася айчыннай гісторыі ў Слуцкай гімназіі. Яе выпускнік Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч стаў каталіцкім арцыбіскупам і мітрапалітам, але, нягледзячы на шматлікія царкоўныя клопаты, усё жыццё цікавіўся беларускай даўнінай. Ён спачуваў паўстанню Тадэвуша Касцюшкі, разглядаў у сваіх працах паходжанне беларусаў, напісаў кнігу «Гісторыя сарматаў і славян».

Магілёвец Міхал Без-Карніловіч быў генералам і кіраваў некалькімі тапаграфічнымі экспедыцыямі па беларускіх губернях. У выніку нарадзілася кніга «Гістарычныя звесткі пра знакамітыя мясціны ў Беларусі». Яна зрабіла аўтара вядомым гісторыкам, краязнаўцам і этнографам. Без-Карніловіч з гонарам пісаў пра створанае крывічамі магутнае Полацкае княства і яго паспяховае змаганне з наступам крыжакоў. Ён вызначыў месца — берагі Валовай азярыны, — дзе ў дахрысціянскім Полацку знаходзілася галоўнае паганскае капішча. І сёння з вялікай цікавасцю чытаюцца сабраныя гэтым гісторыкам звесткі пра беларускія гарады і мястэчкі Магілёў, Віцебск, Воршу, Мсціслаў, Друцк, Копысь, Лукомль,Чарэю, Себеж, Невель, Люцын.

Без-Карніловіч даў дасціпныя апісанні характару нацыянальных мяншыняў краю, аднак найперш — саміх беларусаў. У сярэдзіне XIX стагоддзя ён пісаў: «Ад беларуса ўсяго можна дабіцца справядлівасцю, памяркоўнасцю і ласкай. Ён верны і ўдзячны за дабро, ды пры гэтым не стрывае ўчыненай яму несправядлівасці. Нашчадкі крывічоў шчырыя і дасюль захавалі мову, народнае адзенне і звычаі даўніх пакаленняў».

Павел Шпілеўскі

Беларускімі паданнямі пра пярэваратняў-ваўкалакаў, пра зачараваныя скарбы і змаганне асілкаў з лютымі цмокамі з дзяцінства цікавіўся будучы этнограф, фальклaрыст і пісьменнік Павел Шпілеўскі. Ён нарадзіўся на Бабруйшчыне, але вучыўся і значную частку жыцця правёў у Пецярбурзе. Там пад адметным псеўданімам — Драўлянскі — і сапраўдным прозвішчам выходзілі ў свет яго шматлікія этнаграфічныя і гістарычныя публікацыі: «Беларускія народныя паданні», «Даследаванне пра ваўкалакаў», «Беларускія прымаўкі», «Вясельныя абрады», «Беларусь у фантастычных яе казках», «Пасольства Льва Сапегі ў Масковію».

Беларусаў гэты вучоны лічыў «найстаражытнейшым народам у славянскім свеце».

Шматлікія чытачы і сёння маюць літаратурна-краязнаўчыя нарысы Шпілеўскага, аб'яднаныя ў кнігу «Падарожжа па Палессі і Беларускім краі».

Вандроўнік Даленга

У першай чвэрці XIX стагоддзя ў многіх беларускіх гарадах і паселішчах адбываліся раскопкі, якімі кіраваў высокі, вастроносы, нязменна засяроджаны чалавек адразу з некалькімі нататнікамі ў кішэнях. Ён заўсёды гатовы быў прачытаць гістарычную лекцыю цікаўным мясцовым жыхарам. Гэтага археолага звалі Зарыян Даленга-Хадакоўскі.

Амаль ніхто не ведаў, што яго сапраўднае імя –Адам Чарноцкі. Шляхціча Чарноцкага за сімпатыі да Напалеона здалі ў салдаты. З войска ён уцёк да французаў разам з планам Бабруйскай фартэцы. Потым, развітаўшыся з няспраўджанымі надзеямі на аднаўленне Вялікага Княства, Адам і змушаны быў памяняць імя і прозвішча.

Даленга-Хадакоўскі шмат вандраваў: збіраў старадаўнія рэчы, запісваў народныя звычаі, песні і казкі, загадкі і замовы. У 1818 годзе ён упершыню атрымаў ад Віленскага ўніверсітэта дазвол на раскопкі ў Літве-Беларусі і правёў паспяховыя археалагічныя росшукі ў Полацку, Тураве, Віцебску, наваколлі Берасця, Магілёва, Гомеля, Бабруйска. Зарыян удакладніў межы рассялення крывічоў і месца векапомнай бітвы на Нямізе. Яго цікавілі даўнейшыя гандлёвыя шляхі па Дзвіне, Дняпры, Нёмане, Бярэзіне. Дваццаць істотных памылак ён выявіў у «Гісторыі дзяржавы Расейскай» Мікалая Карамзіна.

Зарыян Даленга-Хадакоўскі пакінуў наступнікам гістарычна-геаграфічны і астранамічна-батанічна-заалагічны слоўнікі, зборнікі беларускіх песняў і міфаў, запісы прыказак і прымавак. Мы называем яго адным з першых айчынных гісторыкаў, археолагаў і этнографаў. Ягоныя даследаванні сталіся ўзорам для цэлага шэрагу славутых вучоных: чэха Паўла Шафарыка, паляка Лукаша Галамбёўскага, расейца Ізмаіла Сразнеўскага. Сваім настаўнікам лічылі Зарыяна Даленгу і прадаўжальнікі ягонае справы ў Беларусі браты Канстанцін і Яўстах Тышкевічы.

Графы Тышкевічы

Беларускія арыстакраты Тышкевічы здаўна валодалі мястэчкам Лагойск. Граф Пій Тышкевіч, які пражыў 102 гады, збудаваў там на пачатку XIX стагоддзя прыгожы двухпавярховы палац. У Лагойску ён адчыніў палатняна-папяровую мануфактуру. Часта запрашаў да сябе гасцей на балі ды канцэрты, бо цудоўна граў на скрыпцы.

Пія любілі за гасціннасць, хоць сёй-той лічыў графа дзіваком, таму што мацней за гаспадарчыя клопаты яго вабілі справы даўно мінулых дзён. Гаспадар лагойскага палаца пісаў хроніку свайго роду і старанна парадкаваў яго архіў. У палацавых пакоях на сценах былі развешаныя панцыры і кальчугі, мячы, дзіды і арбалеты. Граф ганарыўся нумізматычнай калекцыяй з 1150 манет і медалёў, рэдкімі знаходкамі з антычных гарадоў Пампеяў і Геркуланума, што загінулі ад вывяржэння вулкана Везувія. Пій мог на цэлы дзень зачыніцца ў палацавай бібліятэцы з даўнім рукапісам. На пытанні родзічаў, што ён шукае ў старасвеччыне, дасціпна адказваў: «Заўтрашні дзень».

Цікавасць да гісторыі ад бацькі перайшла сынам. Старэйшы, Канстанцін, вучыўся ў Полацкім езуіцкім калегіюме і Віленскім універсітэце. Малодшы, Яўстах, скончыў Менскую гімназію. Яе выхаванцам маглі б пазайздросціць па ўзроўні адукацыі і некаторыя выпускнікі ўніверсітэтаў.

Братоў Тышкевічаў найбольш вабіла археалогія. Канстанцін даследаваў болей за 200 курганоў, гарадзішчаў і замчышчаў у Менскай і Віленскай губернях. Ён правёў экспедыцыю па рацэ Вілія (Вялля) і выдаў краязнаўчую кнігу «Вілія і яе берагі». Яўстах раскопваў археалагічныя помнікі ў Менску, Крэве, Гальшанах, Міры, Слуцку, Лідзе, Заслаўі. Для тых росшукаў, апрача немалых грошай, патрэбна была і асабістая мужнасць: мясцовыя жыхары лічылі загадкавыя капцы-курганы недатыкальнымі і часта ставіліся да археолагаў з непрыхаванай варожасцю.

Каб пазнаёміцца з досведам замежных калегаў, Яўстах выпраўляўся ў Швецыю, Данію і Фінляндыю. Там у архіўных сховішчах ён адшукаў шмат памятак беларускай гісторыі.

У 1842-м браты-археолагі на аснове папоўненых імі бацькавых калекцый стварылі ў Лагойскім палацы першы ў краі музей старажытнасцяў. Гасцей сустракалі там партрэты дванаццаці пакаленняў роду Тышкевічаў. Ганаровае месца займаў жывапісны партрэт графа Пія, замоўлены ў мастака Яна Дамеля.

Працяг на стар. 18 (12) »

Даследнікі даўніны

« Працяг.
Пачатак на стар. 17 (11)

Побач з граматамі і картамі эпохі Вялікага Княства Літоўскага ў лагойскім музеі былі выстаўлены багатыя археалагічныя зборы, зброя — ад старадаўніх гарматаў і ручніцаў да цэлага арсенала часоў вайны 1812 года, беларускія ручнікі і абрусы... Да ўнікальных экспанатаў, ад якіх не адмовіўся б любы музей Еўропы, належалі два мячы з мініяцюрнымі партрэтамі вялікага князя і караля Сцяпана Батуры, шпага цара Пятра I, творы італьянскіх мастакоў фларэнтыйскай школы.

Віленскі музей старажытнасцяў

Браты Тышкевічы мелі далёкасяжныя планы. Яны перавезлі частку лагойскіх экспанатаў у Вільню і дамагліся ад уладаў дазволу заснаваць Віленскі музей старажытнасцяў. Той красавіцкі дзень 1856 года, калі ў самай вялікай зале былога ўніверсітэта адчынілі дзверы новы музей, Яўстах і Канстанцін называлі адным з найшчаслівейшых дзён жыцця.

Заснавальнікі музея паставілі мэту стварыць у ім атмасферу ўрачыстасці і велічы айчыннай даўніны. На ўваходзе віселі харугвы з гербамі Вільні, Гародні, Менска, Віцебска, Полацка, Магілёва. Наведнікаў віталі мармуровыя бюсты знаных продкаў — вялікіх князёў, ваяводаў, палітыкаў. Ва ўрачыстай прамове Яўстах Тышкевіч (ён быў галоўным аўтарам экспазіцыі) казаў, што музей павінен «як у люстэрку, даць адбітак жыцця народа на кожным этапе яго шляху». Гісторык з удзячнасцю ўзгадаў тых, хто ахвяраваў музею свае прыватныя скарбы, сярод якіх быў асобнік Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 года. Усім тромстам запрошаным на ўрачыстасць гасцям уручылі напісаны з гэтай нагоды верш Уладзіслава Сыракомлі.

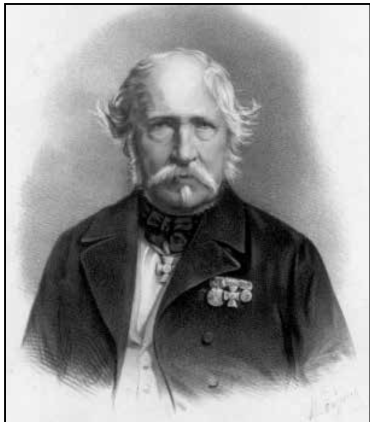
Музей у Вільні меў дванаццаць тысяч эспанатаў і адпавядаў дасягненням музейнай справы Еўропы. Улады дазволілі, каб экспазіцыя была адчыненая для ўсіх ахвотных усяго два разы на тыдзень па чатыры гадзіны. Але музей хутка набываў папулярнасць, і за першыя два месяцы ў ім пабывалі чатыры тысячы віленцаў і прыезджых. Наведнікі падоўгу затрымліваліся перад партрэтамі знакамітых асобаў з арыстакратычных родаў Радзівілаў, Хадкевічаў, Сапегаў, Храптовічаў, Тышкевічаў. Навукоўцаў і ўсіх аматараў гісторыі вабілі калекцыі геаграфічных карт і атласаў, рукапісаў і старадрукаў, аўтографаў гістарычных дзеячаў. Захапленне выклікалі слуцкія паясы, манетныя скарбы і зброя розных стагоддзяў. У археалагічным аддзеле ўвагу спынялі каменныя паганскія стоды (ідалы) са Случчыны, гарматныя ядры з Менскага замка, пячатка з Крэва, кальчуга са славянскімі пісьмёнамі з Воршы.

Сваімі поглядамі супрацоўнікі музея і археалагічнай камісіі былі блізкія да змагароў 1863 года, ды і сама экспазіцыя нараджала патрыятычныя настроі. Расправіўшыся з паўстанцамі, генерал-губернатар Мураўёў-Вешальнік загадаў Віленскую археалагічную камісію зачыніць, а музей — прыстасаваць для паказу «живых свидетельств исконной русской жизни здешнего края». Найбольш каштоўныя экспанаты адправілі ў Маскву. Цяпер у Гістарычным музеі Расіі выстаўленая, да прыкладу, старажытная аршанская кальчуга, якой ганарыліся браты Тышкевічы.

Каланізатары знішчылі дзівосны свет беларускай даўніны, куды траплялі наведнікі віленскага музея. Улады добра разумелі магутную сілу гістарычнай памяці.

Тодар Нарбут

На землях былога Вялікага Княства аўтарытэтным было імя яшчэ аднаго гісторыка і археолага — выпускніка Віленскага ўніверсітэта Тодара Нарбута. У 1812 годзе ён разам з усёй ліцвінскай шляхтай чакаў прыходу Напалеона як збаўлення ад чужынскай улады. Нарбут меў

вайсковы і інжынерны досвед і валодаў дзевяццю еўрапейскімі мовамі. Імператар Францыі высока ацаніў веды патрыёта-ліцвіна. Той выконваў адказныя заданні ў сувязях Часовага ўрада адроджанага Вялікага Княства з французскімі ўладамі. Пасля адступлення напалеонаўскіх войскаў Тодар хаваўся ад пераследу, але ўсё жыццё зберагаў у скураным куфэрку свой французскі мундзір, называючы яго «старым прыяцелем».

Тодар Нарбут праводзіў раскопкі кургаННых пахаванняў, вывучаў Лідскі і Навагрудскі замкі, міфалогію і фальклор. Ён надрукаваў помнік айчыннага летапісання — «Хроніку Быхаўца» — і стаў аўтарам дзевяцітомнай «Гісторыі», давёўшы разгляд падзей да Люблінскай вуніі.

Калі Беларусь-Літва зноў узнялася за волю ў 1831-м, адстаўны капітан-інжынер Нарбут намаляваў для паўстанцаў некалькі планаў Вільні і наладзіў ліццё гарматаў. Сыны гісторыка — Людвік і Баляслаў — сталі камандзірамі паўстанцкіх аддзелаў у 1863 годзе.

Нястомны Адам Кіркор

Жыхары краю ў другой палове XIX стагоддзя зачытваліся публікацыямі гісторыка, археолага і этнографа Адама Ганоры Кіркора. Сябры называлі яго «працавітым мурашом», які дзень пры дні аднаўляе айчынную даўніну. Кіркору дапамагала тое, што ён меў літаратурныя здольнасці, быў выдаўцом і ўладальнікам друкарні. У «Віленскіх зборніках», «Памятных кніжках Віленскай губерні», у газеце «Віленскі веснік», якую сам рэдагаваў, Кіркор таленавіта паказваў скарбы беларускай культуры, асабліва — нашай мовы і нацыянальнага характару.

Нястомны Кіркор вывучыў блізу 1000 курганоў па ўсёй Беларусі. Свае археалагічныя і этнаграфічныя калекцыі ён ахвяраваў Віленскаму музею старажытнасцяў.

Галоўны вынік вандровак і росшукаў Адама Кіркора — ягоныя працы «Літоўскае Палессе» і «Беларускае Палессе». У 1882 годзе яны выйшлі асобным важкім томам у папулярнай серыі «Маляўнічая Расея». Літоўскім Палессем гісторык называў Віленскую, Гарадзенскую і Ковенскую губерні, а Беларускім — Віцебскую, Магілёўскую, Менскую і Смаленскую. Чытачы атрымалі два дзясяткі добра ілюстраваных нарысаў, прысвечаных гісторыі, народным звычаям і традыцыям, побыту і гаспадарчаму жыццю, а таксама прыродзе колішніх земляў Вялікага Княства Літоўскага.

У той час беларуская мова ў кнігадруку была пад забаронай, таму Кіркор пісаў свае працы па-польску або па-расейску, аднак усе яны былі прасякнутыя гонарам за слаўнае мінулае свайго народа і вераю ў яго духоўныя сілы.

Гісторык Прыдзвіння

Увесь Віцебск ведаў высокую постаць і адметныя вусы Аляксея Сапунова. Абараніўшы дыплом гістарычна-філалагічнага факультэта Пецярбургскага ўніверсітэта, ён выкладаў лацінскую і грэцкую мовы ў Віцебскай гімназіі. Але павагу яму прынесла найперш не педагагічнае майстэрства, а бліскучая даследчанасць у гісторыі Прыдзвіння. Сапуноў узнёсла пісаў, што менавіта ў хвалях Дзвіны нараджалася беларуская гісторыя.

З-пад пяра гісторыка і краязнаўца выйшлі працы «Полацкі Сафійскі сабор», «Дзвінскія, або Барысавы камяні», «Помнікі часоў старажытных і найноўшых у Віцебскай губерні», «Універсітэт у Полацку» (пра гісторыю Полацкай акадэміі). Кнігу Аляксея Сапунова «Рака Заходняя Дзвіна» можна назваць тагачасным бестсэлерам, які і сёння чытаецца з захапленнем.

Гэтая кніга падае безліч гістарычных, геаграфічных, прыродніцкіх цікавостак. Да прыкладу, аўтар падрабязна апісвае рыбу, што вялася ў Дзвіне і яе прытоках, спосабы рыбнай лоўлі і звязаныя з гэтым заняткам легенды, паданні і прыкметы. Дзвінскія самы ў тыя часы сваімі памерамі і паводзінамі нечым нагадвалі акулаў і маглі пацягнуць неабачлівага купальніка на дно. Шчупакі дасягалі пудовай вагі, а лавілі іх, апрача вядомых сёння снасцяў, шастамі з пятлёй. У наваколлі Полацка ў Дзвіне сустракаліся ласосі. Дауней у нізавінах ракі іх было столькі, што, наймаючыся на службу, работнікі ў дамове з гаспадаром прасілі, каб болей двух разоў на тыдзень іх ласосямі не кармілі. Асобны раздзел кнігі прысвячаўся тэме «Дзвіна ў паэзіі».

Самай буйной і значнай працаю Сапунова сталі тры тамы сабраных ім дакументаў пад назваю «Віцебская даўніна». Там змешчаныя Віцебскі летапіс, урыўкі з айчынных хронік, граматы полацкіх і віцебскіх князёў, прывілеі на магдэбургскае права, матэрыялы 1812 года. Шмат старонак «Віцебскай даўніны» апавядаюць пра войны Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай з Масковіяй. Яны вельмі абгрунтавана паказваюць захопніцкую палітыку цароў Івана Жахлівага і Аляксея Міхайлавіча. «Віцебскую даўніну» аздаблялі партрэты гістарычных асобаў, малюнкі архітэктурных помнікаў, карты.

Аляксей Сапуноў актыўна спрычыніўся да стварэння Віцебскага археалагічнага музея і Віцебскай архіўнай камісіі. Ён стварыў у родным горадзе аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута і потым чытаў там лекцыі. Студэнты любілі жывыя расповеды выкладчыка пра яго гімназічнае і студэнцкае юнацтва. Напрыклад, пра тое, што ў гімназіі Сапуноў любіў запускаць паветраных змееў. Майстравалі іх са старых папераў з пячаткамі, сцягнутых гімназістамі з царкоўнага архіва, дзверы якога не зачыняліся на замок. Гісторык скрушліва казаў, што такім чынам на вецер бяздумна пусцілі безліч гістарычных дакументаў. Ён вучыў студэнтаў берагчы кожнае сведчанне даўніны.

Насуперак замовам каланізатараў

Імперская навука імкнулася ўсяляк давесці, што Беларусь — спрадвечная частка царскай імперыі, а беларусы — заходняя галіна «русского племени». Гэтай мэце павінен быў служыць створаны ў Вільні неўзабаве пасля паўстання 1863 года Паўночна-Заходні аддзел Расейскага геаграфічнага таварыства. Ягонымі супрацоўнікамі былі этнографы-беларусы Павел Шэйн, Юллян Крачкоўскі, Еўдакім Раманаў. Але яны кіраваліся не замовамі чынавенства, а сумленна даследвалі мову, фальклор, звычаі і абрады народа.

Шэйн сабраў у зборніку «Беларускія народныя песні» звыш тысячы разнастайных твораў. Крачкоўскі ўпершыню глыбока заняўся сямейнымі, каляндарнымі і сельскагаспадарчымі абрадамі беларусаў. Ён адкрываў свету беларускія традыцыі выхавання дзяцей і фальклорныя скарбы нашага вяселля, здабыткі народнай кулінарыі і медыцыны. Еўдакім Раманаў выдаў дзевяць кніг свайго «Беларускага зборніка», сапраўднай энцыклапедыі побыту і культуры.

Мітрафан Доўнар-Запольскі

Мітрафан нарадзіўся ў шляхецкай сям'і. Ён з дзіцячых гадоў вылучаўся захапленнем гісторыяй і наогул шырокім светапоглядам. З восьмага класа кіеўскай гімназіі Доўнар-Запольскага адлічылі за чытанне кніг «злачыннага зместу». Такімі страшнымі для ўладаў кнігамі былі прызнаныя, напрыклад, паэмы Тараса Шаўчэнкі. Будучы на падазрэнні ў паліцыі, юнак, тым не менш, здолеў здаць гімназічныя экзамены экстэрнам і паступіць на гістарычна-філалагічны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта.

У 1888-м, усяго ў дваццаць адзін год, Мітрафан надрукаваў нарыс «Беларускае мінулае». Там ён стварыў канцэпцыю гістарычнага развіцця беларускага народа. Малады гісторык заявіў пра неабходнасць нацыянальнага адраджэння беларусаў, якія павінны заняць раўнапраўнае месца ў сям'і народаў Еўропы.

Неўзабаве з'явілася першая буйная праца Доўнар-Запольскага — «Нарыс гісторыі Крывіцкіх і Дрыгавіцкіх земляў да канца XII стагоддзя». Ён апублікаваў дзясяткі артыкулаў, дзе разглядаў самыя розныя перыяды і падзеі айчыннай гісторыі ад старажытных беларускіх княстваў да ўздыму Вялікага Княства Літоўскага ў часы Вітаўта і ягоных наступнікаў. Дзякуючы Доўнар-Запольскаму быў надрукаваны Баркулабаўскі летапіс XVII стагоддзя. Вялікую каштоўнасць маюць і ягоныя этнаграфічныя публікацыі пра беларускае стаўленне да зямлі, пра нашыя святы, вяселле, шлюб і сямейныя звычаі...

Доўнар-Запольскі імкнуўся аб'яднаць калегаў — беларускіх гісторыкаў — у навуковую супольнасць. Ён марыў пра нацыянальны Беларускі ўніверсітэт.

На мяжы XIX і XX стагоддзяў Мітрафан Доўнар-Запольскі сказаў пра беларусаў прарочыя словы: «Народ, які меў сваю дзяржаву, мусіць мець яе зноў».